

מדברים עם אשכול

בעריכת תמי מולד חיו

יד לוי אשכול

מדברים עם אשכול

בעריכת תמי מולד חיו

עורכת: תמי מולד חיו
הוצאה לאור: דפוס פרינטיב, ירושלים
תמונת השער: **ילדי עובדים ישראלים בליבריה מקבלים את פני ראש הממשלה לוי אשכול בשדה התעופה במונרוביה**, 2.6.1966. צילום: משה פרידן, לשכת העיתונות הממשלתית.
עיצוב גרפי: מיכה רודד

© כל הזכויות שמורות לעמותת יד לוי אשכול
אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר - כל חלק שהוא מהחומר שבחברת זו. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בחוברת זו אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מעמותת יד לוי אשכול.

מסת"ב: ISBN 978-965-92664-6-3
תשע"ב-2021

יד לוי אשכול, ע"ר
www.levi-eshkol.org.il
info@levi-eshkol.org.il

מדברים עם אשכול

בשנים האחרונות, ואולי מאז ומעולם, מצויה החברה הישראלית במערבולת של דעות מנוגדות, אי הסכמות וויכוחים, המאיימים לעיתים לקרוע קרע של ממש בין חלקי החברה הישראלית.

לוי אשכול, ראש הממשלה השלישי של מדינת ישראל, יצר גשרים בין מתנגדים, קשרים בין מתווכחים, מאמין בפשרות המאפשרות הליכה משותפת לקראת עתיד משותף. אשכול פעל ליצור חברה שלצד היותה מגוונת ורבת פנים, היא גם חברה מאוחדת למען הווה ועתיד טוב יותר.

אשכול סבר כי דעות מגוונות הן מתכון לצמיחה בריאה, אי הסכמה הוא כלי לבדיקה עצמית, מגוון רעיוני הוא דרך לפיתוח רעיונות חדשים.

לוי אשכול האמין ביכולתו של העם בישראל ליצור שיח אחר, הווה ועתיד הנובעים מלקחי העבר, מהקשיים והטלטלות שעבר העם היהודי בגלות והעם בישראל במהלך הקמת המדינה. הוא פעל מתוך האמונה כי למרות הקשיים ואי ההסכמות, נדע להתעלות ולפעול יחד למען יצירת עתיד:

“אני מאמין בעם הזה! אני מאמין, כי עם שידע להוכיח עצמו בימי מסה ומבחן, קשים לאין שיעור מימים אלה, ידע גם עתה להתעלות מעל חשבונות שעה והנאות בנות חלוף, ולזהות את טובתו שלו עם טובת הכלל. אני מאמין כי עם זה יודע ומבין, כי אחריות לצורכי המדינה איננה אלא אחריות לעצמו ולבני ביתו”¹

הקובץ שלפניכם מציג דעות של נשים ואנשים שונים שנכתבו תוך השראה מדבריו ומעשיו של לוי אשכול. לא כולם מסכימים עם אשכול או אחת עם השני, כל אחת ואחד מהכותבים מציגים עמדה ייחודית ועצמאית, אך לכולם דבר משותף אחד - כולם רוצים בהצלחה ושגשוג של החברה הישראלית.

אנו מקווים שקובץ זה יסייע ביצירת שיח חדש, מבוסס הקשבה ומחשבה, כפי שאמר לוי אשכול:

העבר מטיל עלינו חובות, ההווה מצונו לפעול, העתיד מצפה לנו.

תמי מולד חיו

¹ נאום לאומה של ראש הממשלה, שודר בקול ישראל, 21.2.1966.

על יד לוי אשכול

יד לוי אשכול הינה הגוף היציג להנצחת זכרו של ראש הממשלה השלישי, לוי אשכול ז"ל. העמותה מנהלת את ארכיון לוי אשכול, מעודדת מחקרים ומוציאה פרסומים שונים להנצחת מורשתו, זכרו ופועלו של לוי אשכול.

העמותה מקיימת פעילות חינוכית ענפה - יזומה ומוזמנת בכל רחבי הארץ ומקדמת תוכניות לימוד הקשורות בפועלו של לוי אשכול, משנתו וערכיו.

יד לוי אשכול יושבת בירושלים, במבנה ההיסטורי ששימש בעבר כמעון ראש הממשלה, ומשמש כמרכז חינוכי המקיים סיורים מודרכים ופעילויות העשרה.

תוכן העניינים

3 .....מדברים עם אשכול

4 .....על יד לוי אשכול

פרק ראשון - דמותה של מדינת ישראל

8 .....על אחדות (שאינה אחידות) - וחשיבותה - משה ליאון

10 .....שמור, כי זו היא כל האדם - תרצה פוסקלינסקי שחורי

פרק שני - דת ומדינה, בין יהדות לישראליות

13 .....אלטרנטיבה לאש הקודש - בן כנס

16 .....כבוד לדת עומד בניגוד לכפיית דת - לורה וורטון

18 .....בוגדת. אז מה? - אורית לביא-נשיאל

20 .....פרגמטיות ויצירתיות - שביט בן-אריה

פרק שלישי - כלכלה וחברה

23 .....ספינה, ממליגה או סתם תפוח אדמה לוחט - "ירושת הדורות" - ענת לביא

25 .....הקמת המעברות כמענה לאתגר קליטת העלייה ההמונית - ארנון למפרום

27 .....דרוש חזון כלכלי וחברתי - לורה וורטון

29 ....."מילים יפות ללא כיסוי, והבטחות ללא גיבוי" - גדעון ענת וסרמן

31 .....בין חזונם של הרצל ואשכול למציאות של החברה הישראלית - ניב בן יהודה

33 .....ססע עדתי, מלחמת "השבטים" בישראל, וחזונו של אשכול - אורית קמיר

36 .....ההיסטוריה של האפליה, האם ניתן היה לשנות? - סטלה קורין ליבר

פרק רביעי - מנהיגות ואידאולוגיה

39 .....מנהיגות נקנית ביסורין - שי פירון

42 .....לוי אשכול ורצח המתנדב עם הכפתור הגרעיני - יובל אלבשן

44 .....חיים שכאלה - שלמה מעוז

46 .....קסם אישי ורהיטות דיבור חשובים אך אינם מספיקים - אורי זכי

- 48 ..... לוי אשכול - עוצמתה של מנהיגות מאוזנת והגונה - משה בן-עטר
- בגנות הקונצנזוס, על חשיבות הדעה הנוגדת במקורות היהדות ובמשנתו של לוי אשכול - יובל קפלינסקי 50
- 52 ..... ראש ממשלה הוא מנהיג של כל העם - גם של המתנגדים - אבי וידרמן
- 55 ..... תהליך קירוב הלבבות של לוי אשכול - גיל ליטמן
- תקשורת מקרבת בגישת "מפגש": תוצאות עם אכפתיות וחמלה. כלים וכללים לשיח מאתגר - הגית ליפשיץ 57

59 ..... **פרק חמישי - דמוקרטיה**

- 59 ..... דחיה לדורות - אורית לביא-נשיאל
- 61 ..... על חשיבותה העליונה של האמת ועל ההכרח להאבק בשקר - שי ניצן
- 63 ..... דמוקרטיה וזכויות אדם בשטחים הכבושים - ענת סרגוסטי
- 65 ..... סוד, ביטחון ודמוקרטיה - מיכל ענבר
- 67 ..... לוי אשכול, מנהיג ומעצב דרך
- 69 ..... רשימת הכותבים, לפי סדר א-ב:

פרק ראשון

דמותה של מדינת ישראל

"...למשימה העיקרית שאנו עמלים בה – לבנות חברה בה יוכל כל אדם לפתח את מלוא יכולתו, ולתרום את תרומתו לכלל; חברה שכל אזרח יתגאה בה, כל יהודי ירצה להזדהות איתה וכל אדם יכבד אותה.

נגד עינינו דמות מדינת ישראל, הממשיכה לקלוט אחים עולים ומגדילה בהתמדה אוכלוסייתה; הממשיכה ליישב את שממות הארץ; המחסלת עוני ובערות ומרימה את ערכו וכבודו של האדם. אנו שואפים למדינה בה יהיה האזרח, תוך השקעת כוחות גופניים ורוחניים, מן הרווחה הכלכלית שהטכנולוגיה החדשה עשויה להעמיד לרשותנו. אנו רוצים בחברה בה יוכל כל אדם ליהנות מנכסי הרוח הגדולים של ישראל ושל העולם כולו; חברה שתעודד את האדם ליצירה, לפעולה ולביטוי העצמי שלו ברוח ובחומר.

רצוננו בחברה בה שוררים יחסי אנוש מתוקנים, כבוד לדעותיו ולאמונתו של הזולת. רצוננו בחברה דמוקרטית, בה זכאי כל אדם לחיות את חייו כדרכו, במסגרת הזכויות והחובות של החברה, תוך התחשבות בזולת.

מטרות אלה לא יושגו במאמץ מהיר וחד פעמי. יהיה זה מאבק מתמיד וממושך עם עצמנו, עם חולשותינו ועם הדעות הקדומות שלנו, תוך קביעת סדר עדיפויות המחייב אותנו בכל עת. יהיה זה מאבק בתנאי הטבע ומאבק בהגבלות כלכליות, חברתיות ומדיניות, המוטלות עלינו כתוקף המציאות. ועל כגון דא נאמר: לא עלינו המלאכה לגמור, אך אין אנו בני-חורין להיבטל ממנה.

מאבקנו ההיסטורי והראשון במעלה הוא לקלוט אחים על הונם ואונם; לחסל עוני כלכלי ופיגור חברתי. כשם ששחררנו את ישראל ממצוקת האבטלה, כך עלינו להבטיח לעם חרות ממחסור.

... אומה זו – ישראל – נשלמה לעפר ונמשלה לכוכבים. כשהם יורדים הם יורדים עד עפר. כשהם עולים – הם עולים עד לכוכבים. אם נרצה – נוכל לעלות בכוח עפר אדמתנו, בכוחו של רצוננו – עד לכוכבים.

נתגבר, נתעצם, נתאחד – ונעלה².

² דברי ראש הממשלה ושר הביטחון, מר לוי אשכול, ב"קול ישראל", 31.10.1965.

על אחדות (שאינה אחידות) - וחשיבותה

משה ליאון

כמעט שישים שנים חלפו מאז פתיחת מושב הכנסת החמישית, באוקטובר 1963, אך גם כיום נשמעים דבריו של ראש הממשלה דאז, לוי אשכול, רלוונטיים יותר מתמיד. "לא עת ריב אחים ומלחמת תרבות ודת לנו עכשיו", קבע אשכול, "אהבת ישראל מצווה להקהות ולהסיר ככל האפשר מחיצות עדתיות ומריבות דתיות".

ואמנם, השיח על חשיבות האחדות בינינו מלווה אותנו מימינו הראשונים כעם, קל וחומר בשבעים ושלוש השנים מאז כוננה מדינת ישראל. ובכל זאת, לעתים נדמה כי פער בלתי מבוטל קיים בין האמירות העקרוניות לבין המצב בפועל בשדרותיה המגוונות של החברה הישראלית.

אחדות אינה מילה נרדפת לאחידות, אך גם לא מחליפה אותה. במילים אחרות: השונות והגיוון הקיימים בינינו, שהם למעשה חוסר-אחידות, אינם דבר שנדרש לטשטשו או להעלימו. ערבים ויהודים, חרדים וחילוניים, בני עדות שונות - איננו אחידים וטוב שכך. גם באומה אחת, יכול שישתמרו גם המאפיינים הייחודיים שלנו: הדתיים, העדתיים, האותנטיים. התרבות הייחודית, המסורת המקורית, המורשת רבת-השנים - לכל אלו יש מקום וטוב שנשמרן.

ודווקא במקומות בהן לא קיימת אחידות - שם מצוי אתגרה הגדול של האחדות. נדמה לי כי מאורעות השנה האחרונה סיפקו לנו לפחות שתי הזדמנויות משמעותיות להבין עד כמה רב השוני בינינו - ולצד זאת, ובדיוק משום כך, עד כמה אנחנו מצווים להעמיק את העיסוק בחיזוק אחדותנו.

משבר מגפת הקורונה - האתגר המלווה אותנו גם בירושלים, כמו בכל העולם, הוא דוגמה טובה לכך. המציאות המורכבת אשר זימנה לנו מגפת הקורונה אתגרה ועודנה מאתגרת את העיר ותושביה במספר רבדים - במישור האישי, המקצועי, העירוני והלאומי.

מצד אחד, מגפה שאינה פוסחת על אף מגזר ועל אף קהילה: דתיים, חרדים, ערבים, חילוניים - המגפה הוכיחה שוב לכולנו שהמשותף בינינו, בין כלל המגזרים והמוצאים, עולה בהרבה על המפריד. ואכן, ימי שיא המגפה היטיבו לשקף את פניה היפים של הערבות ההדדית - ההתגייסות של רבים כל-כך, בהקרבה, בנכונות, במסירות למאבק במגפה - היא מקור של גאווה לכולנו.

ולצד זאת, היו גם קולות אחרים ומראות אחרים - חיוביים ומעודדים הרבה פחות. ביקורות מתלהמות על מגזרים מסוימים ועל קהילות מסוימות, לאו דווקא בעירנו, ליוו למרבה הצער את השיח הציבורי במהלך ימי השיא של המגפה. אמירות שהטילו אשמה על האחר, על השונה. אמירות שחלקן נגעו בבורות ובדעה קדומה. אמירות כאלו פגעו ופוגעות באחדותנו. בדיעבד, רבים מבינים כיום כי לא היה בהן כל טעם.

בדוגמה נוספת לאתגרי האחדות שלנו למול אי-האחידות נוכחנו במהלך המהומות בערי ישראל המעורבות, בהן גם בירושלים, במהלך ימי מבצע "שומר החומות", בחודש מאי 2021. גילויי האלימות בין יהודים וערבים היו מטרידים ומסוכנים. היו רבים שראו בהם - במידה לא

מבוטלת של צדק - סכנה גדולה יותר מזאת הטמונה ברקטות ששיגרו באותה עת ארגוני הטרור לשטח ישראל, וכזכור, גם לירושלים.

ועתה, כאשר גל המהומות והמתיחות מאחורינו - ונקווה כי לא נראה כמותו עוד, וגם השיח העכור והמפלג בסוגיית הקורונה הוא כבר נחלת העבר, נותר לנו עדיין האתגר החשוב מכל: לעשות כל שנדרש כדי שלצד שימורו של המגוון האנושי, התרבותי והדתי המאפיין אותנו, נצליח להעצים ולחזק עד כמה שניתן גם את כל מה שמחבר ומאחד בינינו - והוא רב.

* **משה ליאון** - ראש העיר ירושלים.

שמור, כי זו היא כל האדם תרצה פוסקלינסקי שחורי

שלושת הדתות המונותאיסטיות מבוססות על סיפורי החטא הקדמון. למה זה קרה? מה נועדו הסיפורים הללו ליצר או להשריש?

הניסיון לארגן את העולם ולמצוא בו סדר, הוא הניסיון לתרגם את הרוע לאי הבנה, ובכך להימלט מהפחד, מהאימה האנושית כל כך, האוחזת אותנו מול הלא ידוע ומול חוסר הוודאות. האדם חווה סבל במהלך חייו, ברמה משתנית, במידה שונה זה מזה, אך חוסר סיפוק, תסכול, מצוקה ואף סבל פיזי ואחר – הוא מנת חלקו במידה כזו או אחרת בהכרח. כמובן, שכך גם מידת האושר בקורלציה הפוכה.

בנוסף, החרדה מהמוות הוודאי כל כך, מלווה אותו לאורך כל חייו. כמו שהשאיפות לאושר ועגינה ברגעי נחת שונים נוכחות לאורך מסלול חייו, כך בצידן, במקביל קבוע אליהן, נמצאת הוודאות של הסוף הבלתי נמנע, שאחריו סימני שאלה, אם בכלל, ומהותו איננה ברורה והיא עצמה שאלה לא פתורה וחוויה בלתי נתפשת, לאורך כל תקופת קיום האנושות.

כפטיש יפוצץ סלע

אֶחָד זֶה יוֹתֵר מְדִי וְלִקְחָתָּ
עַץ אֶחָד וְעוֹד אֶחָד וְקִרְבָּתָּ
לְאֶחָד וְהִיוּ אֶחָד.
בֵּת אָדָם זוֹ אַחַת עִם צִלְלִית
שְׁחָרָה מִתַּחַת לְעֵינַיִם פְּחָדָנִית
לֹא תִמְיֵד יְשָׁנָה
לֹא תִמְיֵד לְבָד
מְפָרֶקֶת חֲבִילוֹת
יוֹשֶׁבֶת מְחֻכָּה לְסִתּוֹ
כּוֹתֶבֶת פְּטִישׁ יְפּוֹצֵץ סֵלַע
כּוֹתֶבֶת מִי יְבּוֹא בָּהָר יִתֵּן לוֹ שֵׁם
כּוֹתֶבֶת הָרוּחַ תִּקְרָא בָּאָה עֵקֶשׁנִית
כּוֹתֶבֶת בְּכוֹחַ.
וְאֵת בֵּת אָדָם, כְּמוֹ כָּלֶם, כְּאֵלוֹ סִתָּם
מִכֶּסֶה עֵינַיִם מִהַבֵּיט בְּנֶגַע
כָּל הַזְּמַן הוּא שָׁם.

על מנת לייצר רציונליזציה בסינוסואידות הגאות והשפל, האושר והסבל של התחושות בחייו, ועל מנת להסביר את התופעות שרק יציאה מתוך חייו, כיצור זר לעצמו, תאפשר לו להתבונן ואולי להבין אותן, יצר האדם את תובנת הסבל. יצר מבנה היררכי שבין האלוהי לאדם וביניהם

מערכת חוקים, הלכות, דרישות והתניות, שתסביר את העליבות הרגשית בה הוא חי. בתוך שכך, יצר האדם מערכת שבה הוא חי בעליבות מתוך מעמדו ההיררכי הנמוך, ובכך הוא כל עצמו בכלוב ללא מוצא שבו הסבל עוטף אותו והאושר איננו בר השגה.

יונה והדג

חֲסִרֵי כָּאֵן בְּרָר

אֲנַחְנוּ

מִפְּזִיזִים אֶת צְרוּתֵינוּ כְּפִיזֵי דָגִים בְּחִנּוּת שֶׁל קִצְבִים

מִתְנַיִם תִּקְוָה מֵרֵת־סוּף בְּאֲזָנִים שֶׁל טוֹבְעִים אַחֲרֵים

מְרָבֵי מַחְסוֹר

בְּקִרְיַת יוֹנָה אֶל הַדְּיוֹנָן הַלָּבָן חֶסֶר הַכְּלִיּוֹת

אֲנַחְנוּ נִרְדָּמִים מֵרָצוֹן

וְבָאוּ הַמַּיִם שֶׁלֹּנוּ עַד הַנְּפֹשׁ

מה יפתור אותנו מהעול הבלתי נסבל הזה? מה מאפשר לאדם לשאת את חייו הנמצאים במלכוד?

הפעילות החברתית, השליחות הקהילתית, היציאה מן האני והמבט אל האחר! כבר אמרו את זה רבים אחרים: חיים מתוך תפישת שוויון והצבת כבוד האדם כערך בסיסי משותף, על כל הנגזר מכך, כולל קבלת תודעת הנרטיבים השונים של בני אדם החיים במרחב הגיאופוליטי המשותף, חיי יום יום המביטים אל האחר במבט אמפטי ומתחשב, ההכרה בצרכים השונים ובזכות לממש אותם, היפכו כל אדם פרטי, למנהיג, למוביל תהליכים בקהילה, לדמות מופת בראי ההיסטוריה.

חיים מכווני אמון בעצמי, הפועלים מתוך כנות, נתינה, סליחה, יצירתיות, אהבה והנאה, יעמדו כנגד אלימות, חמדנות, אנוכיות וימחו לחץ, מתח, פחד וחרדה.

שיהיה לחיים

שִׁיְהִי הַחוּטִים הַנְּסֹבְכִים זֶה בְּזֶה

מוֹצְאִים אֶת דְּרָכָם אֶל עֲצָמָם

שֶׁתְּהִינָה הַשְּׂאִלוֹת מִתְּכַנְסוֹת

אֶל קֶצֶם הָאֶחָד

וּתְהִינָה סִבְלָנוּת מְאֹד.

שִׁיְהִי הָאָרִיג הוֹלֵךְ וְנִטָּה

מִכָּל אֶלֶה

וְגַם אִם יְהִי הוּא רֶק הוֹלֵךְ

וְלֹא נִטָּה

שִׁיְהִי לְחַיִּים

שִׁיחָה לְשִׁמְחָה
שִׁיחָה לְשִׁקָּט
שִׁיחָה לְאַחֵר

גם אם ההיסטוריה לא תביט על אותו אדם החי חיים מושתתי ערכי מוסר והדדיות, ולא תכיר בו בכתובים לאחר זמנו, הוא עצמו, יזכה לחיים מופחתי חרדה, מעוגנים באיי שקט ועשייה חברתית, כאברהם האומר "הינני" בקריאת אלוהיו, המתמסר באופן מוחלט לקריאתו. אלא שהפעם האלוהים הם אלוהי הערכים החברתיים, אלוהי האנושיות שבאנושות, אלוהי המוסר.

על המנהיגות המתמסרת לאנושיות, המחפשת הצדקות משפטיות ומוסריות במגילת העצמאות ובקאנון היהודי, מדבר לוי אשכול. ואני מאחלת לכולנו להישאר בנתיב המאמין בעצמנו כפרטים נדיבים ובעצמנו כקהילה עשירת המשך עשייה שתשמור את העולם שלנו לא רק אפשרי כי אם גם עשיר רגשית וחברתית.

גם היא כל האדם

הַמַּיִם הַבָּאִים לְכַבֹּת אֶת הַסֶּנֶה
מִחֲלָחִלִים בְּפֶסֶי הַרְכֶּבֶת הַעֹבֶרֶת
צוֹפֶרֶת הַסֶּחִי דְעַת אֶל חֲלַל הַחֶדֶר
סוֹף דָּבָר הַכֹּל נִשְׁמַע
וּמַעֲבֹדֵתֶיהָ מִתְנוֹפְפוֹת אֶל הָרוּחַ בְּרָחוּב:
שְׁמֹר כִּי זוּ גַם הִיא כָּל הָאָדָם
וְהֵן אַחֲזוֹת אֶשְׁכּוֹלוֹת אֶשְׁכּוֹלוֹת מִשְׁאָלוֹת

* **תרצה פוסקלינסקי שחורי** - משוררת, יוצרת במדיות מגוונות ומרצה בתחומי יהדות כתרבות. כתבה את ספרי השירה "מדוזה שקופה הולכת" (אבן חושן, 2016), "מטמון של שממיות" (פרדס, 2018) ו"פרא כלב היא היתה" (עופר לוי, 2021) וכמו כן שירה התפרסמו בכתבי עת ובאנתולוגיות ושימשו מקור להופעות מחול ובמה. שירה בונים עולמות דמיון, טבע ואפילו פנטזיה, מובעים בשפה עשירה הנשענת גם על טקסטים יהודיים שונים. השירים שהובאו כאן, מתוך "פרא כלב היא היתה" (עופר לוי, 2021)

פרק שני

דת ומדינה, בין יהדות לישראליות

"לא נכחד, איננו דתיים במובן המעשי, זאת אומרת לא כולם שומרים על כל המצוות המעשיות, אם גם יש בינינו כאלה אשר שומרים כל מצווה קלה וחמורה. שאלת הדת איפה, נמסרת לרשותו הפרטית של כל יחיד ואיננו מתערכים לגבולות אשר בין אדם לבין קונו.

יחד עם זאת הננו כולנו חדורים אש קודש לכל מה שנוגע לערכים המוסריים, חברתיים פוליטיים וכלכליים של האומה ולא פעם הייתה לנו ההזדמנות להוכיח את נכונותנו להביא קורבנות על מזבח האומה הישראלית".³

אלטרנטיבה לאש הקודש

בן ננס

בטיטות תזכיר אל הברון אדמונד דה רוטשילד מסוף ינואר 1931, כותב ראש הממשלה לשעבר לוי אשכול ז"ל את הדברים הללו: "שאלת הדת איפה, נמסרת לרשותו הפרטית של כל יחיד ואיננו מתערכים לגבולות אשר בין אדם לבין קונו. יחד עם זאת הננו כולנו חדורים אש קודש לכל מה שנוגע לערכים המוסריים, חברתיים פוליטיים וכלכליים של האומה ולא פעם הייתה לנו ההזדמנות להוכיח את נכונותנו להביא קורבנות על מזבח האומה הישראלית". דבריו מהדהדים שאלה יסודית בה אני עוסק בהיותי מחנך של בני נוער חילונים בתקופה הנוכחית - שאלת המחויבות מול החברה הפתוחה. בעיני, זו הסוגייה החינוכית המרכזית של דור זה.

בציטוט של אשכול ישנם שני צדדים. מחד, חירות הפרט, פתיחות להגדרה עצמית ודחייה של כפייה. ומאידך אש הקודש המסמלת את מה שנמצא מעבר לבחירה, את האמונה המוחלטת ברעיון שגדול ממני. כלומר אשכול מבקש פירוק ליברלי של כפייה, אך שימור מתוך בחירה של מחויבויות ערכיות בצורה אבסולוטית. הוא שואף לזהות דואלית. כזו שהיא פתוחה וחופשית אך גם ש"נשרפת באש קודש" ומסוגלת להתמסר ואף להקריב על מזבח ערכי ורעיוני.

זהותם של בני הנוער החילוניים, בני זמננו, שנבנית בתוך טכנולוגי, מרובה מסרים מיידיים, ומושפעת מאידיאולוגיות אינדווידואליסטיות וקפיטליסטיות, זנחה את הדואליות הזו. המאבק הוכרע לצד של הפתיחות וחירות הפרט. מבחינתם, העולם הוא אוסף של הזדמנויות והצעות שוות בערכן. בעולם כזה קשה מאוד למצוא 'אש קודש', ומשמעות הנכונות להביא קורבנות

³ טיטות תזכיר אל הברון אדמונד דה רוטשילד, פריז סוף ינואר 1931.

על מזבח כלשהו, מתנגנת כזרה. העולם התרבותי המהיר, הנייד, בו הכל זמין ומותר וכל אמת היא יחסית ותלויה זהות ונרטיב, מכונן ריקנות אמונית והיעדר יכולת להתמסר לערך, רעיון, לאום, קבוצה או מסגרת. הכל תמיד בעירבון מוגבל, עד שאמצא משהו אחר שיותר מדבר אליי. זהות כזו היא נזילה, זמנית ושבירה. אין לה במה להתלות ועל מה להישען. היא מקדשת חופש אך למעשה מאבדת את המשמעות המהותית של ערכים כגון זה. היא שטחית, נטולת עומק וסולדת מתהליך ארוך של לימוד, ומפעולה ארוכת נשימה של יצירת שינוי. משום שאם הכל תלוי הקשר, אם כל מה שחשוב הוא איך אני מרגיש, אם אין שום דבר גדול מעצמי, מדוע עלי להשקיע ולהתאמץ? מה הערך של חקירה ותהליך סיזיפי של בדיקה והשוואת נתונים לצורך מציאת ידע תקף ומבוסס? מה בכלל המשמעות של פעולה מונעת ערכים וחתירה לצדק וטוב משותף?

דבריו של אשכול נאמרים, כך נדמה, ביחס לשאלת הדת והמדינה. הוא שולל את הגישה לפיה אם אין אנו מחויבים בצורה טוטלית למצוות - אם אין אנו דתיים - אז אין בנו ערכים הקשורים למורשתנו וזהותנו היהודית. שהרי האמונה שלנו, היהדות שלנו, באה לידי ביטוי במחויבויות מוחלטות אחרות. מחויבות ללאום, לערכים ולמפעל הציוני. זוהי סוג של דרך אמצעי. ניסיון לשמר את המחויבות יחד עם הפתיחות. אפשרות להיות יהודי ולאומי. ליברלי ואתני. במקום בו אני נמצא, מול בני הנוער עמם אני עובד, ומול העולם בו אנו חיים, אני שואל את עצמי האם הגישה הזו עוד ריאלי? האם אין כאן סתירה מובנית? האם ניתן לחנך חינוך ליברלי שבנוי על כלים רעיוניים של פירוק אמיתות מוחלטות, יחד עם שכנוע והתמסרות למחויבויות רעיוניות וערכיות? האם כאשר אין אמונה בלב, ניתן למצוא 'אש קודש'? התשובה של אשכול קוסמת לי, אך אני לא בטוח שמשכנעת, הואיל ואותם כלים רעיוניים שמשמשים להצדקת חירויות הפרט, לכך ששאלת הדת נמסרת לרשותו של היחיד, משמשים גם לפירוק המחויבויות וההתמסרות לערכים מוסריים, חברתיים ופוליטיים בכלל. בני הנוער שגדלים על ברכיה של השפה הליברלית מזהים את המתח הזה ונסוגים לזהות הנזילה והפתוחה תוך פחד קמאי שיכלאו אותם בתוך הקשר יחיד שעשוי שלא להתאים להם. תנועת המטוטלת, שהתחילה בחילון של אשכול, ששמר על אמונות אחרות, המשיכה בשבירת כל מערכת מושגית שמאפשרת אמונה ככלל.

אני מאמין בערכים הליברלים. אני מחויב לרעיונות כמו אלו של אשכול שהובילו להפרדת דת ומדינה, וזכויות פרט, אך איני רוצה לאבד את היכולת לחנך להתמסרות, מחייבות ולערכים ורעיונות באשר הם. בעיני גישת האמצע של אשכול אינה מתאימה עוד לדור החדש אתו אני נפגש. עלינו למצוא גישה אחרת וזוהי משימה שאל לנו להיכשל בה. הצורך במציאת הגישה האחרת דחוף מכיוון שכוחות אנטי-ליברלים מזהים גם הם את המתח הזה ונכנסים לוואקום שנוצר על ידי הצעה של נסיגה לכפייה של האמיתות המוחלטות של הדת השמרנית. במצב בו אין לנו ערכים קדושים משלנו להציב מולם והכלים המושגיים שלנו לא יעילים למאבק נחוש ומתמשך, אני סבור שאנו ניצבים בפני אתגר גדול שדורש זניחה של נוסטלגיית 'אש הקודש' החילונית של ערכי הלאום. בעיני משימתנו היא לגדל דור שיכול להכיל את המתח

הזה, לא לנסות לפתור אותו, אלא לאמץ אותו ודרכו להציב אלטרנטיבה חילונית, יצירתית, קונסטרוקטיבית ומעוררת השראה.

* **בן כנס** - בן 40, מחנך ומורה, אבא של הלל ובן זוגה של עלמה, ראש המכינה הקדם צבאית "הירושלמית".

“הגנה על השבת על ידי חילול כבודה, חילול כבוד ירושלים וחילול יסודות חופש המצפון ומניעת כל כפייה דתית הם כנועצים סכין באחדותנו הלאומית. אלימות גוררת אלימות. שניהם כאחד פסולים.

... לא עת ריב אחים ומלחמת תרבות ודת לנו עכשיו. הימים הם ימי כינוס פזורי ישראל וקיבוץ הגלויות. מתקבצים ובאים אחים גולים מכל קצווי עולם. אהבת ישראל מצוה להקהות ולהסיר ככל האפשר מחיצות עדתיות ומריבות דתיות. לא מאלה ניושע. על קיבוץ נדחי ישראל, ליכודם ואיחודם לעם אחד המקיים חופש מצפונו וחרותו – תפארתנו.

... בענייני מצפון ודת עומדת החברה הישראלית על ברית של סובלנות הדדית שמצאה את ביטויה במגילת העצמאות, בה מבטיחה המדינה חופש דת ומצפון לכל אזרחיה. איש איש במצפונו יחיה במולדתו ובביתו. על רשות הרבים תשמור ותגן הממשלה”⁴.

כבוד לדת עומד בניגוד לכפיית דת

לורה וורטון

“בענייני מצפון ודת עומדת החברה הישראלית על ברית של סובלנות הדדית שמצאה את ביטויה במגילת העצמאות, בה מבטיחה המדינה חופש דת ומצפון לכל אזרחיה. איש איש במצפונו יחיה במולדתו ובביתו. על רשות הרבים תשמור ותגן הממשלה”.

בקטע מנאום זה לכנסת ביום 21.10.1963, התייחס אשכול כראש הממשלה לדברים המוכרים מספר חבקוק “צִדִיק, בְּאֵמֶנְתּוֹ יִתְּיָה” (פרק ב', פסוק ד'). יסודות אלה של המדינה לפעמים נשכחים, טוב לחזור לאשכול, כבן להורים דתיים, שידע להסביר אותם. אסור לכפות דת במרחב הציבורי וכל ניסיון להכריח אחרים לשנות את אורח חייהם הוא בעצמו הפרה של עקרונות של חופש מצפון וחופש פולחן.

בשנים האחרונות אנו עדים ליוזמות המפרות הבנות אלו ונדמה שדבריו של אשכול היו יכולים לסייע בהכרעות ברוח מייסדי המדינה. כך, למשל, בעניין של הפרדה מגדרית באוטובוסים: אנשי דת מסוימים ניסו לכפות על נשים ישיבה בספסלים האחוריים בלבד באוטובוסים ציבוריים תוך אמונה שנשים “טמאות” או שנוכחותן בקרבה פיזית לגברים עלולה לעורר את היצרים הרעים של גברים. מחשבות וקביעות אלו הן עלבון הן לנשים, שאינן “טמאות” בשום צורה בשום עת, והן לגברים, שמסוגלים לכבוש כל יצר רע גם בנוכחות נשים. מעבר לכך, אכיפה בכפייה על פי דעות דתיות עומדת בסתירה לעקרונות של חופש ושוויון. כך גם קבע בית המשפט העליון בהכרעתו בעניין הפרדה באוטובוסים, אך רק לאחר שהוגשה עתירה והתקיים מאבק ציבורי ממושך.

⁴ נאום ראש הממשלה לפתיחת מושב הכנסת ביום 21.10.1963.

אמירותיו הברורות של אשכול, שהכיר היטב את שני העולמות הערכיים: העולם הדתי מחד והעולם הליברלי והשוויוני שברוחו הוקמה המדינה מאידך, יכולות לסייע גם היום בעניינים שעדיין נמצאים במחלוקת, כמו, לדוגמא, שאלת הגיוס לצה"ל. בזמנו, עמד אשכול על הצעתו של בן גוריון לתת פטור מגיוס ל-400 בחורי ישיבה מצטיינים בלבד, תוך התחשבות בצורך לשקם את עולם הישיבות לאחר השואה. שנים רבות כל כך לאחר ה'ג'סטה' הזו, אשכול היה יכול להכריז שכל אזרחית ואזרח בהגעתם לגיל 18 ישרת את המדינה. אין שום תקדים להשתמטות הרחבה של יהודים בגלל חובת לימוד תורה. כל אחד יכול לקחת פסק זמן מחייו להגן על מדינתו, וודאי אין כל הצדקה למתן פטורים לעשרות אלפי צעירות וצעירים בריאים בימים בהם הישיבות מלאות בלומדי תורה. כללי הכשרות נשמרים בכל מטבח ציבורי, וגם בצבא, וכך שירתו ומשרתים יהודים דתיים כבר מעל 70 שנה. אם ישנן בעיות מיוחדות בפתיחות שבבסיס צה"ל, ניתן לשרת בבתי חולים, בתי אבות, ומוסדות רווחה. לגבי הציבור הערבי ומיעוטים אחרים, גם להם ניתן למצוא פתרונות ולשבץ אותם כך שיתרמו וישרתו במסגרות של משרדי ממשלה אחרים, ולא דווקא משרד הביטחון, ממש כמו כל אזרח צעיר אחר.

אשכול האמין במתן כבוד לדת, אבל לא להפיכתה למקלט או לעניין שמנהלים בכפיה. אמונה היא עניין אישי שאסור להשתמש בו ככלי ואסור להכניס אותו למרחב הציבורי. דעתו זו של אשכול היא היום דעת רוב הציבור במדינת ישראל וחבל שלחצים ואינטרסים פוליטיים לעתים מצליחים לדחוק עמדה זו ולקדם פעולות המנוגדות לה.

* **דר' לורה וורטון** - יו"ר סיעת מרצ במועצת עיריית ירושלים ומרצה מן החוץ במחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית. עולה מארה"ב. בעלת תואר ראשון מאוניברסיטת הרווארד ובעלת תארים שני ושלישי מהאוניברסיטה העברית. פעילה במגזר השלישי, זוכת פרס "הגלובוס הירוק" על הקמת מיזם תחבורתי, פרס מוויצו על קידום מעמד האישה וזוכה פרס רה"מ על שם לוי אשכול על מחקר במדיניות חברתית. לאחרונה הוציאה ספר על ידי לוי אשכול המבוסס על מחקר זה.

"אני מצטער שהוכנסתי למחלוקת כביכול, בעניינים הדתיים. אמרת, אני מצטער, כי הדבר הזה לגמרי איננו לרוחי ולנפשי. אני יודע להעריך, לכבד ולאהוב את כל חוגי העם היהודי. כפי שידוע לך, אני הנני יוצא חלציהם של הורים דתיים ובני תורה ויראי שמיים, ויש הרבה מן היסוד הדתי והתודעה היהודית של יסודות דתיים שבחיי ישראל המושרים עמוק בליבי וברוחי. אולם ברור לי שבמחצית השנייה של המאה העשרים, בימים של שיבת-ציון והקמת המדינה וקוממיות ישראל, הכרחי, כאוויר לנשימה, לכבד את היסוד ואת העיקרון של סובלנות דתית והדדית ושל מניעת כפייה מצפונית ודתית. ואין אדם יכול לכפות על משנהו לא רק אמונה דתית, אלא גם מנהגים ומצוות דתיים. עלינו למנוע עד כמה שאפשר אותה 'מלחמת תרבות' האורבת לנו".⁵

בוגדת. אז מה?

אורית לביא-נשיאל

יש בשורה עצובה בפסיקת בית המשפט העליון שנאלץ לקבוע בגלגול רביעי כי אי-נאמנות מינית אינה עילה לנישולה של אישה מזכויותיה ברכוש המשותף. הדיון בארבע ערכאות, בסוגיה פשוטה לכאורה, שב והוכיח שנורמות של שוויון עדיין אינן מובנות מאליהן. שלוש הערות מתבקשות בעקבות פסק הדין בדיון נוסף, דנג"ץ - 8537/18, המכונה, אוי לבושה, "בג"ץ הבוגדת".

ראשיתו של התיק בעשור הקודם בתביעת גירושין של בני זוג שהיו נשואים יותר משלושים שנה. בליבה ניטשה מחלוקת על דירת מגורים משותפת שהייתה רשומה על שמו של האיש. בית הדין הרבני האזורי בחיפה הכריע במחלוקת על פי הסדר איזון משאבים הקבוע בחוק יחסי ממון וקבע שכל אחד מהצדדים יקבל מחצית מהדירה. אלא שאז חלה תפנית בעלילה והחברה הישראלית קיבלה כמה שיעורים חשובים הנוגעים לקשר הבעייתי בין דת ומדינה:

שיעור תורה - האיש ערער בבית הדין הרבני הגדול וטען כי האישה בגדה בו בטרם נערכו גירושין כהלכה. כשברקע מרחפים עקרונות המשפט העברי, קבעו הדיינים שלא התגבש שיתוף בין בני הזוג בדירת המגורים ושללו מהאישה את חלקה, לכאורה, בלי קשר לבגידה הנטענת. על גבו של תיק זה ביקש בית הדין הרבני הגדול לקנות סמכות לא לו ואותת כי מצולם לא השלים עם 'הלכת בבל' שהכפיפה אותו לדין האזרחי בסוגיות רכוש.

בצר לה עתרה האישה לבג"ץ, אלא שגם שם לא זכתה בסעד המבוקש. שופטי הרוב - דויד מינץ ואלכס שטיין - קיבלו את עמדת הדיינים שטענו כי הכרעתם לא הושפעה מטענת הבגידה והותירו את פסיקתם על כנה. אגב כך קבעו שבית הדין הרבני הגדול לא חרג מסמכותו ולא פגע בכללי הצדק הטבעי כך שאין עילה להתערבות בג"ץ. מעבר לתחושה המקוממת שמעוררת פסיקתם נראה שעתירת האישה נקלעה גם לזירת ההתגוששות האידיאולוגית של שניים ממבקרי האקטיביזם השיפוטי המבקשים לצמצם את גבולות הגזרה של בית המשפט

⁵ מתוך שיחה עם דוד פלינקר, כתב "טאג מארגן ג'ורנל", 8.1.1964.

העליון. כנגדם, בדעת מיעוט, וללא הועיל, הבהיר השופט יצחק עמית בקול ברור וצלול את מה שנקבע זה מכבר: "ענייני הרכוש בין בני הזוג אינם חלק מענייני הנישואין והגירושין שעליהם חל הדין הדתי".

שיעור אזרחות - נוכח העוול הזועק ביקשה האישה לקיים דיון נוסף. עוד שלוש שנים חלפו עד שבית המשפט העליון בהרכב מורחב פרסם את פסק דינו. ששת שופטי הרוב סברו שבית הדין הרבני נתן משקל משמעותי לטענת הבידה ואמרו למעשה את המובן מאליו: האישה, כך קבעו, קנתה במהלך החיים מחצית מהזכויות בדירת המגורים, הנחשבת גולת הכותרת של הרכוש המשותף. אי נאמנות מינית לא יכולה למחוק זכויות שהתגבשו במשך עשרות שנים ובמילים אחרות, בגידה בין בני זוג אינה עילה לעונש כלכלי.

שיעור לשון - ולבסוף אי אפשר שלא להתעכב על הכותרת התקשורתית שניתנה לפסק הדין. כמה מקטין, מעליב, מוסרני ושיפוטי השם "בג"ץ הבוגדת". הדיון הנוסף הפך אמנם את ההחלטה בעניינה ועשה איתה צדק, אבל השפה השיפוטית והשמרנית העמיקה את העוול שנגרם לה והנציחה את אות הקין שדבק בה.

בכלל, שמות התואר "בוגדת", "מורדת", "נואפת", "סוטה", "אסורה", שלא לדבר על "מעשה כיצור", מבטאים סלידה מוסרית מהתנהגות מינית החורגת מהנורמה שקבעו מורי הלכה. למרות התוצאה הסופית של פסק הדין כדאי לשים לב לזליגה של שפת ההלכה היהודית לדיון האזרחי כמו גם לעמדתם של השופטים השמרנים. נוכח הניסיון לחולל מהפכת נגד לאקטיביזם השיפוטי, פרקים נרחבים של ההליך המשפטי בתיק זה חייבים לשמש תמרור אזהרה לכל מי שחפץ במערכת משפט מודרנית וליברלית.

* **אורית לביא-נשיאל** - משפטנית, מרצה לתקשורת, פובליציסטית, עיתונאית ופרשנית אקטואליה.

“עומדים אנו לפני הצורך להציב יעדים חדשים לייעוד ישן, ליצוק תוכן חדש במושג שאנו חיים בצילו כל השנים”.

פרגמטיות ויצירתיות

שביט בן-אריה

מדינת ישראל בעשור השני לקיומה עמדה בפני פרשת דרכים שאימה על המשך דרכה. המדינה הצעירה התמודדה לא רק עם גזרות הלחימה של המזרח התיכון והסיכון שבאובדן תמיכתה הבלתי מסתייגת של המעצמה הצרפתית, אלא יותר מכך, עצמאותה וקיומה של ישראל היו נתונים לסכנות הפנימיות של קיטוב פוליטי, של כלכלה שברירית שזה עתה התבססה ובראש ובראשונה מחלוקות חברתיות בעלות עוצמה.

באותם הימים, דמותו של לוי אשכול הייתה מגדלור של תובנה פוליטית. “אינני צריך לספר לכם שאני כשלעצמי חושב לאידאלי ביותר את צורת ההתיישבות הקיבוצית, אך אינני יכול להתעלם מן החיילים שברשותי, מי ומי ההולכים אתי למלחמה”, התבטא ב-1952. דבריו אלה מאפיינים את דרכו ואת מחשבתו הרעיונית במשך עשורים. במועד אחר, אשכול אף נתן לכך ביטוי: “סוציאליזם ציוני” – דבקות בערכי היסוד של התנועה הסוציאליסטית, כאשר אלה מותאמים למציאות הישראלית. “יעדים חדשים לייעוד ישן”, אמר בהזדמנות אחרת בהתייחס לצורך התמידי שבתרגום החזון הציוני לאחר הקמתה של מדינת ישראל.

אשכול האמין בכל ליבו בצורך ביצירת התאמות אל מול המציאות המשתנה. גישתו זו התחדדה לאורך עשורים ובאה לידי ביטוי בגישתו המעשית ובתפקידיו הביצועיים. אל מול תפקידיו של דוד בן-גוריון שהיו במהותם תפקידים בעלי יסוד רעיוני, אשכול באותן השנים היה איש המעש: מנהל חברות והיותו היוזם והמוביל של מפעל ההתיישבות ההמוני, לצד הידע שבהכרת המציאות אל מול הנתונים המספריים שהכיר לפני ולפנים בתפקידיו המקצועיים בתחומי הכלכלה. יתרונותיו בעולם המעשי הם שעמדו לו לרועץ בכישוריו הדלים בתורת הנאום, כאשר נאומיו שזרו נתונים סטטיסטיים לרוב ובצידים דברים עמוסי זיכרונות מסירוי ומהכרתו את השטח.

שנות כהונתו כראש הממשלה היו, אולי, השנים המעצבות של המדינה, שהגיעה לגיל נעורים והחלה לחפש אחר עיצוב אופייה ודרכה. אותם קווי אופי שרכשה בשנות השישים, ניכרים בה במלוא כוחם גם היום, למעלה מיובל שנים לאחר מכן: אם בברית האסטרטגית שיצר אשכול אל מול ארצות הברית, ואם בחברה הישראלית פנימה.

שני עשורים לאחר שהוביל את הליך הקמת צה"ל ופירוק המחתרות השונות ליצירת צבא אחד, לוי אשכול כונן את ממשלת הליכוד הלאומי. עוד קודם לפעולה זו, התבטא באומרו כי “מחובתנו לחפש תמיד את האינטרס הלאומי המשותף הכולל, אשר מאחוריו ניצב העם כולו”.

⁶ לוי אשכול, בישיבת הנעילה של וועדת הפועל הציוני, ירושלים, 23 במאוס, 1964.

הגם שלא תמיד התיישרו פעולותיו עם אמונתו האישית, אשכול ראה את תועלת הכלל והצורך שביצירת התאמות למציאות המתרחשת סביב. לעתים נעשו הדברים בהליך מחשבתי ארוך טווח, דוגמת הובלתו של איש התנועה הסוציאליסטית את חקיקת חוק עידוד השקעות הון, ולעתים נכפו השינויים בחטף, כפי שהתרחשו עליו מאורעות מלחמת ששת הימים. גם באותם ימים הרי גורל של 1967, ניכר כי עשה כמיטב יכולתו להתמודד עם הקשיים. בצורה דומה ניווט אשכול את יחסי המדינה אל מול הצרכים המשתנים של יהדות התפוצות ועשרות רבות של דוגמאות מתחומי החיים השונים.

פתרונות יצירתיים והלך מחשבה פרגמטי הם מורשתו. בערכים אלה עיצב את דמותה של מדינת ישראל.

* **שביט בן-אריה** - מנהל אגף שימור תרבות ומורשת במשרד התרבות והספורט, בשנים 2014-2021 שימש כמנכ"ל יד לוי אשכול.

פרק שלישי כלכלה וחברה

“העלאת רמת החינוך היא הדרך העיקרית להגשמת מיוזג אמת של גלויות ולחיסול אי-שוויון בין בני עדות שונות ויוצאי גלויות שונות. בדורנו, החינוך הוא הקובע מקומו של האדם בכוחו, בכלכלה ובחיי הציבור. הוא מאפשר הידברות בין אנשים ומציאת מכנה משותף ביניהם, שהוא חזק יותר מהמוצא וכולו תלוי רק באדם עצמו ולא בירושת דורות”⁷.

ספינג', ממליגה או סתם תפוח אדמה לוחט - “ירושת הדורות”

ענת לביא

בשנת 1963 כתב לוי אשכול: “העלאת רמת החינוך היא הדרך העיקרית להגשמת מיוזג אמת של גלויות ולחיסול אי-שוויון בין בני עדות שונות ויוצאי גלויות שונות.

בדורנו, החינוך הוא הקובע מקומו של האדם בכל תחומי החיים: בטחון, כלכלה ובחיי הציבור. הוא מאפשר הידברות בין אנשים ומציאת מכנה משותף ביניהם, שהוא חזק יותר מהמוצא וכולו תלוי רק באדם עצמו ולא בירושת דורות”.

לוי אשכול האמין שהחינוך הוא המנגנון המרכזי, המפתח, לצמצום פערים חברתיים וכלכליים. כולנו מאמינים שהחינוך הוא מפתח למוביליות חברתית וכלכלית, המשפיעה על שיעור התעסוקה ועל יכולת ההשתכרות ומפחיתה את הסיכויים לחיות בעוני, אבל האם באמת החינוך “חזק יותר מהמוצא וכולו תלוי רק באדם עצמו ולא בירושת דורות”?

הלואי שהדבר היה כך, הלואי שהוא היה תלוי רק באדם עצמו ולא בירושת דורות. ידוע שילדים להורים משכילים ומבוססים כלכלית נהנים ממשאבים רבים יותר וכי קיים אי שוויון בהזדמנות החינוכית העומדת בפני ילדים משכבות אוכלוסייה שונות. מדינת ישראל משקיעה רבות בחינוך, נותנת תקציב דיפרנציאלי לאוכלוסיות חלשות במטרה לצמצם פערים. באופן כללי במהלך השנים רמת ההשכלה בישראל עלתה ובפרט אצל בני השכבות החלשות, אולם הדבר לא הביא לצמצום פערים, יתר על כן, במובנים רבים הפערים אפילו התרחבו. הציפייה הייתה שהמוביליות החברתית והכלכלית תהיה גבוהה בהתאמה, ואולם הדבר לא קרה.

⁷ נאום ראש הממשלה לפתיחת מושב הכנסת ביום 21.10.1963.

גישתו של לוי אשכול התאימה למדיניות "כור ההיתוך" שהונהגה בשנותיה הראשונות של המדינה שרצתה לבנות חברה ולחזק את חוסנה הלאומי של המדינה, מדיניות שביקשה ליצור זהות ישראלית משותפת תוך התעלמות ממגוון התרבויות שהביאו אתם העולים מארצות שונות. גישה זו נבעה מהצורך המהיר לקלוט מספר חסר תקדים של עולים מתרבויות רבות ומגוונות ומהצורך בהבניית חברה חדשה הנמצאת בשלבים הראשוניים של גיבוש זהותה, הדבר התאפשר בין היתר על ידי שלילת הזהות הקודמת של העולים הרבים.

כיום החינוך, ככלי מדיניות, מתייחס בכובד ראש ל"ירושת הדורות". הוא מאפשר לקבוצות השונות לשמור על זהותן, על האתניות, המנהגים, האמונות והשפה, מתוך הבנה שהשונות מעשירה ומפורה.

כור ההיתוך הדגיש את הקולקטיביזם ואילו הגישה הרב-תרבותית הנהיגה בעשרות השנים האחרונות נותנת מקום לאינדיבידואליזם הרואה את היחיד ומניח את צרכיו של היחיד במרכז.

היום אנחנו מבינים כי מדיניות "כור ההיתוך" התאפיינה בחוסר רגישות שהוא המקור למשקעים חברתיים ותרבותיים הקיימים עד היום ומעיבים על תחושת השייכות והשותפות. אנו מבינים שהאדם הוא תבנית נוף משפחתו ושלירושת הדורות תפקיד חשוב בבניית חוסנו ובתחושת הערך שלו.

לוי אשכול העצים, בצדק, את מקומו של החינוך ואת השפעתו על חיינו. מערכת החינוך אכן יכולה לתרום רבות לבנייתם של תחושת השייכות, החוסן ותחושת הערך העצמי והתרבותי אבל התנאי לכך הוא באמצעות הרחבת ההכרות עם התרבויות השונות, ומתן מקום ובמה לביטוייהן השונים, כמו גם למאפיינים הייחודיים של כל ילדה וילד. על מערכת החינוך להכשיר מורים להכיר בהון התרבותי של הקהילות המוחלשות. זהו נדבך חשוב בדרך לשינוי ערכי בחברה כולה שיאפשר קבלה, הקשבה וסינרגיה.

לוי אשכול סבר בצדק, שהחינוך ירחיב את רמת ההשכלה ויצמצם פערים, אך צריך לזכור שחינוך הוא לא רק השכלה. חשוב לזכור שפערים אינם באים לידי ביטוי רק בהישגים ובמבחנים אלא בתחומים הרגשיים והחברתיים וחשוב לעסוק בצמצום פערים אלה כבסיס לכל שינוי ערכי, לקידום שוויון ולאפשר צמיחה של כלל מרכיבי החברה.

תפקיד בית הספר הוא ליצור פלטפורמה המזמנת התנסויות שיאפשרו לילדים לחוות הצלחה, למצוא את הקול האישי ולהאמין בעצמם. עבודה רגשית משפרת באופן ניכר את תחושת הערך והמסוגלות של התלמידים. על החינוך ליצור התנסויות המזמנות שיתוף פעולה, תוך הכרות רחבה והקשבה הדדית. לאחר שכל ילדה יזהה את הכישרון שבו, ולאחר שאנו נאפשר ונסייע לו לפתח אותו, הוא ימצא את הדרך לתרום מכישרונו ומיכולותיו לקהילה ולממש מנהיגות חברתית על-ידי נקיטת יוזמות שונות למען החברה, כך יוכל החינוך לזרוע תקווה, לשדר אופטימיות ולהבטיח שיש תכלית למאמץ המושקע.

* ענת לביא - מנהלת בית 90

“חידוש קוממיותו של עם עברי בארץ תובע מהפכה חברתית עמוקה, מהפכה שתשנה לא רק את פיזורו הגיאוגרפי של עמנו, אלא גם את מבנהו הכלכלי, את צורת התארגנותו ואת יחסו לטבע ולעבודה”⁸.

הקמת המעברות כמענה לאתגר קליטת העלייה ההמונית ארנון למפרום

אל מול אתגר קליטת העלייה ההמונית עם הקמת המדינה, נבחר לוי אשכול, בספטמבר 1948, לתפקיד המאתגר של ראש מחלקת ההתיישבות של הסוכנות היהודית. בתפקידו החדש היה אשכול אמון על הקמת ההתיישבות הגדולה - כ-300 ישובים חדשים בשנים 1948-1952. התפקיד היה שקול למשרה של שר בכיר בממשלה בזכות החשיבות הרבה שראו מנהיגי ישראל ביישוב הארץ בקצב מהיר ככל האפשר, הן כדי לקלוט את העולים הרבים והן כדי למלא את הארץ בישובים. התקציב הגדול שהועמד לרשותו היווה עדות נוספת לחשיבות שיוחסה לתפקיד.

הסוכנות היהודית התמודדה באותה עת עם נטל כספי גדול מאוד: מימון מלחמת העצמאות מתחילתה ועד אוגוסט 1948 - כ-22 מיליון ל"י; מימון קליטת העלייה ההמונית - למעלה מ-700 אלף עולים חדשים בשנים 1948-1952 שנקלטו על ידי כ-650 אלף יהודים שהיו בישראל בעת הקמתה; והקמת ההתיישבות הגדולה והצורך בפזורה הגיאוגרפית. התרומות הגדולות שתרם העם היהודי בשנת 1948 לא חזרו באותו היקף בשנים הבאות. על רקע קשיים אלה נבחר אשכול באוקטובר 1949 לשמש גם בתפקיד גזבר הסוכנות.

בתפקידו כגזבר נדרש אשכול להתמודד עם הצטברות החובות הכבדים לצד הצורך במימון העלייה ההמונית - עלייה שהלכה והתגברה מעבר לכל תחזית. ערב הקמת המדינה, חזו במפא"י שהעלייה לארץ תעמוד על כמאה אלף עולים לשנה. בפועל מספרי העולים היו כמעט תמיד גדולים יותר: 101 אלף ב-1948, 239 אלף ב-1949, 170 אלף ב-1950 ו-175 אלף ב-1951. חלק מהעולים החדשים נשלחו להתיישבות החדשה, אך זו נועדה מלכתחילה לקלוט רק מיעוט מהעולים. היו שנסלחו לבתים שננטשו על ידי האוכלוסייה הערבית שיצאה מתחומי מדינת ישראל - אך אפשרות זו מוצתה עד מהרה. לפיכך נשלחו רוב העולים החדשים ל"מחנות עולים". המחנות היו מתקנים של דיור זמני - בעיקר אוהלים וצריפים בהם קיבלו העולים החדשים מזון וטיפול בריאותי בסיסי ושם המתינו עד שהמדינה תצליח לבנות להם שיכון קבע. בסוף שנת 1949 הצטופפו כ-93 אלף עולים חדשים במחנות העולים בתנאים קשים מאד. באותה עת גברה הביקורת על המצב במחנות, אשכול שהתלונן שמחזיקים "אנשים במחנות באפס מעשה" (ישיבת הנהלת הסוכנות, 11.12.1949). הוא ביקר את המצב הן בשל המחיר הכלכלי והן בשל השקפתו האידיאולוגית שאדם חייב לחיות מעמל כפוי.

⁸ ראש הממשלה לוי אשכול בוועידת מפלגת פועלי ארץ ישראל, 15.10.1963.

גישתו של אשכול הייתה שלאור המצב הקשה בארץ, יש לדחות את עלייתם של יהודים שלא נשקפת להם סכנה בגולה. הדחייה שביקש בחלק מהמקרים הייתה לכמה חודשים ולעיתים לתקופה ארוכה יותר. אולם בתחילת 1950 התבשרו ראשי המדינה על שינוי במדיניותה של ממשלת עיראק. עד אז התנגדה עיראק באופן נחרץ לאפשר עליית אזרחיה היהודים לישראל, גם אם היו יהודים שהתגנבו אל מחוץ לגבולותיה ועלו ארצה, נותרו בני הקהילה היהודית כלואים בעיראק. החלטת עיראק לשנות את המדיניות ולאפשר לכל יהודי המבקש זאת, לצאת מעיראק, לוותה בתנאי שאותו יהודי יותר על אזרחותו העיראקית ועל רכושו.

לאשכול היה ברור שבמקרה זה אין לדחות את עליית יהודי עיראק. לפיכך הוא יזם שינוי מקיף במדיניות הקליטה של הסוכנות היהודית - המצאת המעברות.

ב-27 במרס 1950 בישיבת הנהלת הסוכנות בה השתתף ראש הממשלה דוד בן-גוריון, אף שכבר לא היה חבר בפורום זה, טען אשכול שלקראת בוא העלייה העיראקית בהיקף של 60-70 אלף עולים בשנת 1950 "יש לחרוג לשביל אחר", להגדרתו, וזאת מאחר ואין לסוכנות את הכסף למימון השיטה הקיימת של מחנות העולים, בהם שוהים העולים במימון מלא.

הפתרון שהציע אשכול היה לחסל את משטר מחנות העולים וליצור מערכת חדשה ושונה על ידי הקמת 60 שיכונים עולים **בצמוד** ליישובים קיימים, כאשר בכל שיכון כזה יתגוררו כאלף עולים חדשים **שיעבדו** ביישובים הקרובים. הנהלת הסוכנות אישרה את ההצעה. המילה "מעברות" לא מופיעה בדברי אשכול באותה ישיבה. הפעם המוקדמת ביותר בה נתקלתי במילה זו היא במכתבו של אשכול אל מועצת הרי יהודה ב-21 באפריל בו כתב: "מעברות (מחנות עבודה)". הצעתו התקבלה.

כתוצאה מההחלטה הוקמו עשרות מעברות לעולים חדשים. כמו כן חלק ממחנות העולים עברו הסבה והפכו למעברות - מה שהפחית את ההוצאות הנדרשות מהסוכנות למימון שהיית העולים במחנות. בסך הכול, בתוך שנתיים, הוקמו כ-130 מעברות ובהם שוכנו כ-220 אלף עולים חדשים. חלק מהמעברות היו באחריות מחלקת הקליטה של הסוכנות וחלק באחריות מחלקת ההתיישבות של הסוכנות - אך בהדרגה עברו המעברות לטיפולו של משרד העבודה של ממשלת ישראל.

תנאי החיים במעברות היו קשים - אך בזכות הקמת המעברות התאפשרה קליטתה של יהדות עיראק בהיקף של כ-120 אלף איש וקליטת עולים נוספים מבלי למוטט את הכלכלה והחברה בישראל.

* **דר' ארנון למפרום** - ראש תחום תיעוד והנצחה בארכיון המדינה. חיבר את הספר "לוי אשכול: ביוגרפיה פוליטית, 1944-1969" בהוצאת רסלינג ויד לוי אשכול ושורה של מאמרים על לוי אשכול.

דרוש חזון כלכלי וחברתי

לורה וורטון

בנאומו בוועידת מפלגת פועלי ארץ ישראל בשנת 1963 אמר ראש ממשלת ישראל החדש, לוי אשכול: "חידוש קוממיותו של עם עברי בארץ תובע מהפכה חברתית עמוקה, מהפכה שתשנה לא רק את פיזורו הגיאוגרפי של עמנו, אלא גם את מבנהו הכלכלי, את צורת התארגנותו ואת יחסו לטבע ולעבודה".⁹

בינואר 1968, חמש שנים לאחר הנאום הזה, שיבח נשיא האינטרנשיונל הסוציאליסטי את ראש הממשלה אשכול ואת מפלגתו על הישגיהם, בביקורו כאורח הכבוד של הוועידה של מפלגת העבודה הישראלית. הנשיא האורח אמר אז: "לא היה לוחם יותר מסור או מוערך למען המאבק של האינטרנשיונל מאשר המפלגה שמייצגת את עמכם. מפלגת העבודה הישראלית הופכת את הסוציאליזם למציאות".¹⁰

תחת הנהגתו של אשכול הצטמצמו מאד הפערים החברתיים. הממשלה בראשותו השקיעה באופן מסיבי בדיור ציבורי, כך שבשנות הששים עקף לעיתים את קצב הבנייה של הדיור הפרטי. עוד השקיעה הממשלה מאמצים גדולים בפיתוח מערכת החינוך על ידי הכשרת מורים, הרחבת מסגרות וגם בחינוך מבוגרים וקליטת עולים. הממשלה האמינה שהאחריות על תעסוקה מוטלת קודם כל על הממשלה ועל כן נעשו מאמצים גדולים לאתר בעלי הון ועסקים שיקימו מפעלים בכל רחבי המדינה ובנוסף נתנו תמריצים למעסיקים בפריריה. בבתי החולים היו הרבה יותר מיטות לתושב מאשר היום, דבר שהעמיד את מערכת הבריאות הציבורית של ישראל כאחת המובילות בעולם. כל זאת, כאשר במשך כשני עשורים המשק צמח בממוצע של כ-5% אחוז בשנה.

איך ניתן להסביר את ההצלחות הכלכליות והחברתיות? יש שיאמרו שישראל נהנתה מהעלייה הגדולה. אך המדינה גם סבלה מסביבה עוינת ומלחמות רבות. העולים שהגיעו אליה כללו יותר מ-250 אלף ניצולי שואה, חסרי כל ולאחר טראומה קשה, לצד מאות אלפי פליטים יהודים ממדינות ערב שסולקו או נרדפו והגיעו לרוב גם הם, כמעט ללא נכסים ובמצב בריאותי, נפשי וכלכלי רעוע בשל הרדיפות והדרך הקשה. במצב זה, עצם ההישרדות של מדינה צעירה עומד בספק, בוודאי שאי אפשר היה לצפות לשגשוג חברתי וכלכלי.

ללוי אשכול, יחד עם מייסדי המדינה אחרים, היה חזון. הם האמינו שניתנה להם הזדמנות להקים מדינה למופת עבור עמם. הם פעלו כדי להקים חברה צודקת שלצד היותה מקלט לעם היהודי תשמש דוגמה למדינות אחרות. אשכול זכר את תחום המושב ברוסיה והגבלות על יהודים, ולכן פסל וביטל את המגבלות והמשטר הצבאי על ערבי ישראל. הוא ראה את ההבדלים בהשכלת העולים ושאל לך שבדורות הבאים של הצעירים שגדלים, מתבגרים

⁹ ראש הממשלה לוי אשכול בוועידת מפלגת פועלי ארץ ישראל, 15.10.1963.

¹⁰ נאום בוועידת המפלגה בבנייני האומה, 21.1.1968, ארכיון בית ברל, תיקייה 1968-21.

ונולדים בארץ הפערים האלה ייעלמו. חברי ממשלתנו ראו בעבודה ערך, ורצו שלכל אחד תהיה אפשרות להתפרנס בכבוד, גם אם יצירת מקומות עבודה חייבה השקעות מופלגות בתשתיות ועידוד לתעשיינים, לעיתים בניגוד לאידיאולוגיה הסוציאליסטית השיתופית.

לממשלות אשכול היו גם כישלונות. הם לא הגיעו לכל היעדים שקבעו ופערים שקיוו שיצליחו לבטל עדיין קיימים. יחד עם זאת, היו להם מטרות ראויות, תוכניות עבודה למכביר, והישגים גדולים בדיוור, בחינוך, בתעסוקה, בבריאות ואף בקצב צמיחה כלכלי מעורר התפעלות.

גם היום צריכה מדינה שיהיו לה מטרות ושאיפות לעתיד. מטרות אלו צריכות לכלול לא רק יעדי אינפלציה או גרעון תקציבי, לאו דווקא הורדה בנטל המיסים או "אקזיטים" של טכנולוגיות מתקדמות, אלא שיפור מערכת החינוך הבא לידי ביטוי בעליה בהישגים של כלל התלמידים, דאגה לדיוור נאות לכל שכבות האוכלוסייה, תעסוקה מתאימה לכישורי האוכלוסייה ושיפור כישורים כדי לענות על הצרכים המשתנים והמתקדמים של שוק העבודה ומערכת בריאות ברמה גבוהה ובהיקף מתאים כדי לשרת את כל אזרחי המדינה, לרבות תושבי הדרום והצפון. אם לא נקבע יעדים ומטרות, ברור שגם לא נצליח להגשים אותם, ואם לא נשאף להיות חברה יותר צודקת לא נוכל לממש את התקוות שלשמן הוקמה המדינה.

* **דר' לורה ורטון** - יו"ר סיעת מרצ במועצת עיריית ירושלים ומרצה מן החוץ במחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית. עולה מארה"ב. בעלת תואר ראשון מאוניברסיטת הרווארד ובעלת תארים שני ושלישי מהאוניברסיטה העברית. פעילה במגזר השלישי, זוכת פרס "הגלובוס הירוק" על הקמת מיזם תחבורתי, פרס מוויצו על קידום מעמד האישה וזוכה פרס רה"מ על שם לוי אשכול על מחקר במדיניות חברתית. לאחרונה הוציאה ספר על ידי לוי אשכול המבוסס על מחקר זה.

”מילים יפות ללא כיסוי, והבטחות ללא גיבוי”¹¹

גדעון ענת וסרמון

”הצורך להבטיח שוויון חיוני להסכמה חברתית שעליה מבוססת חברה דמוקרטית”¹². השוויון הוא ”נשמת אפו של המשטר החוקתי שלנו כולו”¹³. לשוויון ביטויים ופירושים שונים. הפסיקה הישראלית מעדיפה פירוש של שוויון מהותי (שוויון בתוצאה) על פני שוויון פורמלי (שוויון בין שווים)¹⁴. אי שוויון ואפליה ניצבות מנגד לשוויון ותוארו כרעה חולה הרסנית ”החודרת לבסיס המשטר הדמוקרטי, מחלחלת ומקעקעת את יסודותיו עד שלבסוף היא מביאה להתמוטטות ולחורבנו”¹⁵. ”האפליה מכרסמת באחידות החברה ואין לקבלה”¹⁶.

חברת המופת הציונית היא חברה שמבטיחה צדק חברתי. כל הממשלות והתנועות הפוליטיות בארץ דגלו ברעיון זה, החל מחובבי ציון במאה ה-19, תנועות השמאל וכלה בתנועת חירות ההיסטורית שמקימה זאב ז'בוטינסקי אף טבע את המושג חמשת הממ”ם (מצון, מזון, מרפא, מורה, מלבוש) לפיו יש לדאוג לצרכים אלמנטריים לכלל, בלי הבדלים של דת, גזע ולאום. מכאן שקיימת הסכמה כי האמצעי להשגת השוויון המיוחל הוא צדק חלוקתי¹⁷, כלומר חלוקת משאבים הוגנת, שמשמעותו המעשית הוא אי-שוויון בחלוקת המשאבים. צדק חלוקתי מחייב לתת יותר ולסייע במידה רבה יותר למי שמתקשה יותר.

למושג צדק חברתי שני מאפיינים במקרא - עשיית צדק ודאגה לקיום בכבוד עבור כלל החברה, כולל החלשים שבה¹⁸. בתרבות היהודית ובחברה האנושית סיוע ועזרה מוטבעים באופן עמוק, גם אם לעיתים, הסיבות להם נובעות מסעד וחמלה ולא משאיפה לצדק ושוויון. בישראל קיימים שני סוגים עיקריים של סיוע בפועל: סיוע וולונטרי וסיוע מוסדי. סוגי הסיוע השונים מעלים סוגיות ערכיות המאתגרות אותנו, כפרטים וכחברה, בכל הקשור לערך השוויון:

סיוע וולונטרי - הכוונה היא לסיוע ישיר למתקשה (למשפחה נזקקת, לאדם חולה) הניתן על ידי ארגון שאינו בבעלות המדינה. בארץ קיימים ארגוני סיוע רבים, אך רובם מבחינים בין נזקקים ותורמים על פי השתייכות קבוצתית ובכך תורמים לחוסר צדק והגדלת אי שוויון. דוגמאות לכך ניתן למצוא בארגוני סיוע במזון שמתארגנים לקראת חגים יהודיים, אך לא לחגים המוסלמים, או בארגונים בעלי אמצעים ומשאבים שמסייעים אך ורק לניצולי שואה מאזור אחד באירופה ומסרבים לסייע לניצולי שואה שאינם מאותו אזור או לנזקקים אחרים בכלל וכדומה.

¹¹ דני סנדרסון: ”מילים יפות”.

¹² מרים נאור, נשיאת בימ”ש עליון; דברי ברכה בפתיחת כנס הרצליה ה-16, במשכן הנשיא 14.6.16.

¹³ בג”צ 98/69 ברגמן נ’ שר האוצר, פ”ד כג(1) 698, 693 (1969) (השופט מלנדוי).

¹⁴ יצחק זמיר, משה סובל, ”השוויון בפני החוק” (1965), משפט וממשל, כרך ה, (תש”ס).

¹⁵ בג”צ 2618/00 חברת פארות בע”מ נ’ שר הבריאות, פ”ד נח(5) 49,57 (2001) (השופט אלזי).

¹⁶ מרים נאור, נשיאת בימ”ש עליון; דברי ברכה בפתיחת כנס הרצליה ה-16, במשכן הנשיא 14.6.16.

¹⁷ ג’ון רולס, תיאוריה של צדק (1972).

¹⁸ אליעזר שביד, תשס”ד. הפילוסופיה של התנ”ך כיסוד תרבות ישראל, ירושלים: ידיעות אחרונות, סדרת יהדות

כאן ועכשיו.

סיוע מוסדי - הכוונה היא למדיניות סוציאלית הבאה לידי החלטות המתקבלות ע"י הממסד ומיועדות להקטין פערים בהכנסות ואת אי-השוויון. המדינה מצהירה על שאיפה לצדק חברתי אך פעולות רבות נגועות בתרומה לחוסר שוויון. החל בהפרטת שירותים וכלה בהחלטות ממשלה סגרגטיביות (חלוקתיות) שמיועדות להיטיב או להרע לפלח אחד באוכלוסייה, מבלי שנקבעו קריטריונים אובייקטיביים מסודרים, מלבד ההשתייכות לאותו פלח אוכלוסייה. דוגמא להחלטה כזו היא הסדר לתשלום הבטחת הכנסה לאברכים הלומדים בכולל, אך לא לסטודנטים ועוד. מקור נוסף לאי-שוויון ניתן למצוא בחלוקה היסטורית של זכויות ומשאבים של הכלל שנעשו ע"י הממסד. חלוקת המשאבים הללו שככל הנראה אמורה הייתה להיות זמנית, הפכה למתנת קבע אשר מנציחה פערים כלכליים, ותורמת לאי שוויון ולמתחים מיותרים בין קבוצות לחץ. דוגמאות מוכרות לכך הם פערים בחלוקת קרקעות מניבות¹⁹ והמאבק על נחל האסי²⁰.

ההצהרות על מדיניות סוציאלית מיטיבה מאז ראשית התנועה הציונית ועד למערכת הבחירות האחרונה נותרות, פעמים רבות, ללא כיסוי, כאשר על אף הכוונות הטובות, המדינה הצעירה שלנו היא בין הבולטות באי שוויון²¹: "אי השוויון הכלכלי והחינוך הגרוע יוצרים רמת פריון ורמת הכנסה נמוכה. ישראל בכל אלה בין הגרועות במדינות המפותחות"²². קשה להיאבק באי שוויון, במתחים ובשסעים ובמיוחד כשמנהיגים פוליטיים תורמים לה במידה כה רבה²³.

מן הכלל אל הפרט: הפערים במדינה רק הולכים גדלים, והשאיפה לשוויון נכונה היום אף יותר מבעבר. שינוי ותיקון תלויים בנו, "בפיך ובלבבך לעשותו"²⁴. ראוי והכרח להגיע לשוויון רב יותר ומודעות ועשייה אישית של כל אחד בדרכו יכולה לתרום לכך.

* **דעון ענת וסרמן** - M.s.w, L.l.b - למד בתוכנית "מישרים", קריה האקדמית אונו, מתמחה במשפטים בשירות המדינה.

¹⁹ בג"ץ 244/00 עמותת שיח חדש, למען השיח הדמוקרטי נ' שר התשתיות הלאומיות, (נו 6) 25 (2002).

²⁰ עת"מ (מינהליים חי') 1706-09-20 משה ארבל נ' מועצה אזורית עמק המעינות (נבו) 26.08.2021.

²¹ אור קשתי: "לא שווים מדינה מוכת פערים חברתיים", עיתון הארץ 13.10.12.

²² נתן זוסמן, מנהל חטיבת המחקר של בנק ישראל, כנס אלי הורוביץ לכלכלה וחברה (19.6.17).

²³ מיטל ר. פישמן: "איך פותרים את השסעים בישראל. עיתון ידיעות אחרונות 11.03.21.

²⁴ דברים, ל' יד.

בין חזונם של הרצל ואשכול למציאות של החברה הישראלית

ניב בן יהודה

"חידוש קוממיותו של עם עברי בארץ תובע מהפכה חברתית עמוקה, מהפכה שתשנה לא רק את פיזורו הגיאוגרפי של עמנו, אלא גם את מבנהו הכלכלי, את צורת התארגנותו ואת יחסו לטבע ולעבודה"²⁵.

המשפט הזה שאמר אשכול כראש ממשלה מעיד נאמנה על תפישתו את המפעל הציוני, אשר בדומה להרצל ראה בציונות "אידאל שאין לו סוף", משמע כזה שלא מסתיים בהקמת המדינה, אלא ממשיך לכוון אותנו בדרך לכינון חברת מופת. אשכול הכיר את האידיאל מקרוב, מהיותו חקלאי בדגניה ב' ועד שבתו בכיסא הרם במדינה. סיפור חייו הוא סיפורה של הציונות, ששאפה לכנס את יהודי העולם מהתפוצות השונות אל מדינת ישראל, ושם להפכם מיחידים לחברת מופת המאפשרת להם להגשים את תרבותם וערכיהם אבל גם ליצור מודל חדש, שוויוני וחברתי שטרם נראה כמותו.

החברה הישראלית בשנות ה-60 הייתה שונה לאין שיעור מזו שלנו היום - הלכידות החברתית, הסולידריות, תחושת השותפות והערבות ההדדית - כל אלו היו לא רק סיסמאות אלא מציאות חיים. נכון, גם אז לא הכל היה מושלם והיו בעיות ופערים, אפליה וזעזעות. אבל האתוס היה שונה, השאיפות הקולקטיביות וההבנה שהמעשה החברתי הוא התכלית המהותית והעמוקה של מדינת ישראל. והמציאות הייתה בהתאם - מדינת ישראל הצעירה באותן שנים הייתה מהמקומות השוויוניים בעולם, שסיפקה חינוך, בריאות ורווחה למיליוני אזרחיה, על אף העובדה שטרם מלאו לה עשרים שנים, שהיו גם הן מרובות באתגרים מבית ומחוץ. לעומת זאת כיום אנחנו מובילים את העולם ברמות אי-השוויון והעוני, האלימות בחברה גואה והססעים רחבים מתמיד.

איך הגענו לכאן? כיצד הפכנו בעשורים בודדים ממקום השואף להיות הגשמת החלומות של כלל תושביו למקום שנדמה שתושביו רק חולמים על להגר ממנו למקום קל ונוח יותר? התשובה טמונה באותו ציטוט של אשכול - שינינו, מחדש, את מבנהו הכלכלי של העם, צורת התארגנותו ואת יחסו לטבע ולעבודה. מעם מלוכד לחברה של פרטים, מעם מאוחד לחברת שוק אכזרית וקשה, מעם שמחובר לטבע ולאדמה לעם צרכני שמחובר למסכים ורואה בטבע כמוצר צריכה ולא כבית שיש לשמור עליו. בתהליך איטי אך מתמיד החברה שנבנתה פה בעמל רב הפכה לאוסף של אינדיבידואלים שרואים את טובתם האישית לפני צרכי הקולקטיב ואת הגשמתם העצמית על חשבון הגשמת החלום הציוני. לא רק שלא הגשמו את חלום חברת המופת עליה חלמו הרצל ואשכול, אלא התרחקו משם עשרות מונים.

²⁵ ראש הממשלה לוי אשכול בוועידת מפלגת פועלי ארץ ישראל, 15.10.1963.

זו כמובן איננה גזירת גורל. מדינת ישראל היא אחת המדינות העשירות בעולם, אומת סטרטאפ וחדשנות שכולנו מתגאים בה, כמעט נס כלכלי ביחס למשאבי הטבע הדלילים והמיקום הגאוגרפי הבעייתי. אנחנו יכולים לבחור לחיות במדינה בה אף ילד לא הולך לישון רעב, בה תושבי המרכז לא חיים יותר מחבריהם בפריפריה²⁶ ובה ערבים ויהודים חיים זה לצד זה כאזרחים שווים זכויות ולא יושבים יחד על חבית נפץ המחכה לגפרור שמגיע אחת לכמה שנים. הכל שאלה של בחירה, של השקפת עולם ושל חזון.

אשכול, שעל אף שהיה אדם חילוני גדל על ברכי היהדות והיה ידוע בזכות "החוכמה היהודית" שלו, פעל לאור הפסוק "בְּאֵין חָזוֹן יִפְרַע עַם" לאורך כל חייו. אבל רק חזון איננו מספיק לבדו, נדרשת הכרעה איזה חזון מוביל אותנו, מהי חברת המופת שאנחנו רוצים לראות לנגד עינינו ואילו ערכים היא מקדשת - האם חברת מופת סוציאל-ציונית כפי שחלם אשכול, או חברה מפולגת ודורסנית כפי שאנחנו יוצרים לעצמנו היום?

* **ניב בן יהודה** - בוגר השומר הצעיר, יו"ר תא מרצ באוניברסיטה העברית, פקיד אוצר לשעבר, מנכ"ל יד לוי אשכול לשעבר.

“הבעיה העדתית קיימת לא מפני שיש מצד אחד משפטים קדומים ומצד אחר הרגשות – קיפוח מוצדקות ולא מוצדקות. הבעיה קיימת מפני סכנה חמורה אחת, שאסור לנו להסיח ממנה את הדעת אף לרגע: הבדלי מוצא עדתיים והבדלי מצב חברתי וכלכלי המזדמנים יחד.

אנו מצווים, איפה, לעשות לפתרון הבעיה החברתית בקנה מידה נרחב, להתמיד לעשות מעשים המצמצמים את הפער בין השכבות ולהימנע ממעשים המנציחים אותן. אל נשלה את עצמנו כי יש למישהו פתרון מידי ושלם. ואם גם “לא עלינו המלאכה לגמור” – לא עלינו ולא בידינו – הרי אין אנו בני חורין ליפטר הימנה; אין אנו רשאים לחדול ממסכת רצופה של מעשים כי בה חזות הכל.

... את הווייתנו התרבותית המשותפת עלינו לבנות גם מתוך קשר אל הרובד הקדום המשותף לכולנו וגם מתוך יניקה ממיטב המורשת של כל שבטי ישראל בייחודם ובאחדותם גם יחד.

מבחינה זו חשוב ביותר טיפוח התודעה העצמית, תודעת המורשת המיוחדת לכל עדה, בתוך התודעה הכללית של עם ישראל. חשובה החדרת ידיעת תולדות ישראל לשכבות רחבות, על תולדותיה של כל עדה ועדה, ותרומתה ליצירת התרבות הלאומית שלנו בתקופות שונות. לא רגשי נחיתות ולא רגשי התנשאות, אלא בן העם המכיר בערכו ובערך שבטו כדבר המובן מאליו וכחלק מן הכלל הגדול. ועל כל אלה לא אלאה מלהזכיר את קירוב הלבבות, את חובת השכנות הטובה, את מצות ההיכרות ההדדית – את ההליכה לעם. בהעלאת הרמה החינוכית, החברתית והכלכלית, בקירוב הלבבות, במגע התרבותי, בייצוג מדיני הנובע מהבשלת כוחות פנימיים והמשולב בצמיחה אורגנית טבעית – בכל אלה נהיה לעם אחד”²⁷.

שסע עדתי, מלחמת “השבטים” בישראל, וחזונו של אשכול

אורית קמיר

כל דור ודור נוהג לחשוב שהבעיות המטרידות אותו הן חדשות ומיוחדות, ושדרכי הניתוח וכלי ההתמודדות שלו הם מקוריים וחסרי תקדים. בעשור השני של המאה העשרים ואחת, ישראליות וישראלים רבים חושבים שהפילוג העמוק בין מגזרים ישראלים-יהודים (“השסע העדתי”), שנפוץ בחלקו בתחושות של קיפוח עדתי, מאפיין את ההווה הישראלי. רבים סבורים שתודעת הקיפוח העדתי התפתחה לאחרונה; שההכרה בקיומם של “שבטים” ישראלים היא חדשה; שרק כיום השתחררו מתפיסת “כור ההיתוך”, והתקדמנו לעבר מודל נאור יותר של

²⁷ מיזוג הגליות, בכנסת, 7 בדצמבר, 1964

רב תרבותיות. לכן מעניין להביט אל העבר, ולגלות שכבר בשנת 1964, כשישראל הייתה בת 16, ראש ממשלתה השלישי, לוי אשכול, היה מודע היטב לשסע העדתי ולתחושת הקיפוח המזין אותו; הוא לא ניסה לטייח או לייפות, וכינה את המגזרים הישראלים השונים "שבטים". הוא לא הסתפק בזיהוי הבעיה, והציע להתמודד עמה בתנועת מלקחיים: מצד אחד, להעמיק את המודעות התרבותית "השבטית", המעניקה לבני כל קבוצה תחושת ערך וגאווה במורשתם; ובמקביל - להעלות את רמת החיים ורמת ההשכלה של כלל האוכלוסייה, כבסיס ליצירת קולקטיב אזרחי משכיל, החי ברווחה. אשכול האמין כי קולקטיב כזה, יהיה מאוחד במחויבותו (חוצת המגזרים) לדמוקרטיה ולכבוד האדם באשר הוא אדם.

ממרחק הזמן, מקובל לחשוב שבימים הרחוקים של הקמת המדינה ושנותיה הראשונות, לא רווחה מודעות לפצעים בין מגזרים עדיניים בישראל; שהנהגת המדינה התעלמה מן המצוקה של ישראלים שחשו מודרים ומופלים; שאידאל "כור ההיתוך" האפיל על הנכונות להכיר במורשת התרבותית של כל עדה. אמונה זו ביחס לעבר מאפשרת לבני ההווה להאשים את הנהגת העבר בעיוורון ובהתנשאות, ולטעון שההתעלמות המתמשכת מן הבעיה העדתית גרמה לתפיחתה לממדים המאיימים על המשך קיומה של החברה הישראלית.

והנה, בנאום שנשא לוי אשכול בכנסת בסוף שנת 1964, הוא לא חשש להזכיר את "רגשי ההתנשאות" המיוחסים לבני חלק מעדות ישראל, ואת "רגשי הנחיתות" המיוחסים לאחרים; הוא כינה גם את אלה וגם את אלה "שבטים". כדי להתמודד עם הבעיה, הוא קרא לעודד את "טיפוח התודעה העצמית, תודעת המורשת המיוחדת לכל עדה", וקרא ללמד את כלל הישראלים והישראליות על "תולדותיה של כל עדה ועדה, ותרומתה ליצירת התרבות הלאומית שלנו בתקופות שונות". במילים פשוטות, לוי אשכול לא התחמק מהכרה בבעיה, ולא איפשר לחזון כור ההיתוך לעזור את עינו. הוא הכיר ברב-תרבותיות של ישראל (היהודית), וקרא לכלל הציבור להכיר את כלל התרבויות השונות המתקיימות זו לצד זו, ואת תרומתן לתרבות היהודית ולזו הישראלית.

אבל לצד ההכרה בפלורליזם התרבותי, אשכול דרש גם "הליכה לעם", כלומר התחברות לכל חלקי העם כדי לקרב את הלבבות ולייצר אחדות אזרחית לאומית. לדעתו, תהליך זה צריך להתרחש באמצעות השקעה מסיבית בחינוך, בחברה ובכלכלה. הוא האמין ששיפור דרמטי של החינוך והעלאת רמת החיים יאפשרו לכל חלקי הציבור, בני כל ה"שבטים", להתלכד כאומה דמוקרטית, הומנית ונאורה. כראש ממשלה, הוא אכן השקיע ככל יכולתו בקידום הכלכלה והחינוך, שבעיניו היו הבסיס לקידום את האחדות והדמוקרטיה.

חזונו של אשכול לא היה פשטני, אלא הכיל מורכבות. הוא האמין בשילוב של הייחודי (לכל עדה) עם האוניברסלי; בהדגשת ערכו הספציפי של כל מגזר - תוך חיזוק שותפותם של כלל המגזרים. לצד הכרה בעבר המפואר והחשוב של כל עדה, הוא שאף שבני כל העדות ייהנו משגשוג כלכלי ותרבותי, ויטלו חלק בעיצוב קולקטיב מודרני, שמקדש את כבוד האדם באשר הוא אדם, את זכויותיו, את ערכו האנושי.

אני מאמינה שגם מקץ ששים שנה חזונו האמיץ של אשכול עודו רלבנטי, ומציע פתרון הוגן ובר-קיימא. אני מאמינה שראוי להכיר אותו ולדון בו, הן כדי לעשות צדק היסטורי עם העבר, והן כדי להיעזר בו לשם יצירת העתיד. הדורות הקודמים לא השכילו להגשים חזון זה; אולי דורות חדשים יצליחו במקום בו קודמיהם נכשלו.

* **דר' אורית קמיר** - דר' למשפטים, המרכז הישראלי לכבוד האדם.

ההיסטוריה של האפליה, האם ניתן היה לשנות?

סטלה קורין ליבר

ב-8 ליולי 1959, התפרצו רגשות העלבון, הכעס והתסכול. "מהומות ואדי סאליב" מכנים את זה בהיסטוריה הנשכחת. הרקע למהומות היה עוני מרוד, הזנחה, אבטלה, נשירה מבתי הספר, אדישות השלטון ובעיקר: קיפוח ואפליה גלויה מצד מוסדות המדינה שבבסיסם צבע עור כהה שמקורו בארץ מוצא. היום אנחנו קוראים לזה גזענות, אבל אז זה היה, כך נראה, יחס הגיוני ומקובל.

לוי אשכול היה אז שר האוצר, מבכירי שרי מפא"י. פוליטיקאי ותיק ומיומן וככל הנראה, האדם בעל הכוח הכלכלי-כספי הגדול בארץ מאז הקמת המדינה. אשכול מונה לתפקיד שר האוצר בחודש יוני 1952 ושימש בתפקיד במשך 11 שנים, עד לחודש יוני 1963.

לכאורה, הכל התחיל בתגרה קטנה בבית קפה עלוב בשכונה חיפאית מתוסכלת שפעם גרו בה ערבים עניים ולאחר הקמת המדינה שוכנו בבתים המתפוררים כ-15,000 עולים מצפון אפריקה, רובם יוצאי מרוקו. תוך דקות ספורות הגיעו שוטרים באקדחים שלופים, שרגעים לאחר הגעתם ירו בתושב השכונה, יעקב אלקריף, סבל במקצועו, שנפל מדמם. מאות התושבים שמיהרו להגיע למשמע היריות התפרצו בכעס ובאלימות מול השוטרים. העימות במקום נרגע בעקבות התערבות מפקד תחנת המשטרה המקומית, עד להתפשטות השמועה שאלקריף מת מפצעיו²⁸. ברגע אחד החלו הפגנות המוניות אליהן הצטרפו אלפי תושבי שכונות ומעברות בחיפה והסביבה. המפגינים הזועמים חסמו כבישים וצרו על מרכזי כוח השלטון: סניפי מפא"י, הסוכנות, העירייה וההסתדרות. בימים ובשבועות שאחרי אותו עימות מקומי, התרחבו העימותים, ההפגנות וההצתות. עולים שחיו בתנאים קשים בריכוזי המעברות בהן התגוררו אז בצריפים ו"בדונים" (אוהל בד לכל המשפחה) ממגדל העמק, דרך ירושלים ועד לבאר שבע. המשטרה קיבלה הוראה לדכא את ההתפרצויות וההפגנות ללא פשרות, בכל דרך ובכל מחיר. נערכו מעצרי מנע, פריצות משטרה לבתים ללא צווים, חיפושים בבתים ועל גופם של אנשים ומעצרים בטענה לקשירת קשר.

את הזעקה הכואבת שפרצה בדרישה לשינוי הבין או לפחות הציג הממסד, המפלגה, נציגי הכוח וההון הממשלתי (עירוני, ארצי וחברתי) כמהומות אלימות הנובעות מהפקרות של מפגינים פרימיטיביים, יוצאי ארצות הידועות כנטולות תרבות, המפגינים הוצגו כשיכורים, בטלנים, "רוצי זונות", "לוגמי ערק", "חוליגנים המעוניינים להסית ולזרות פירוד בעם". הפרוטוקולים מאותה התקופה מעידים שלא היה מדובר בתרגיל ביחסי ציבור, כך הם ראו את העולים מארצות ערב. אבל הבעיה הבווערת של הממסד המפא"יניקי הייתה העובדה שהבחירות הכלליות היו אמורות להיערך בתוך חודשים אחדים, והיה חשש אמיתי שהמהומות ישפיעו על התוצאות.

²⁸ אלקריף לא נהרג מהירי, הוא נפצע ונותר משותק. ראש עיריית חיפה, אבא חושי, הבטיח לו "עזרה סוציאלית" שלא הגיעה, משרד האוצר בראשותו של לוי אשכול הכריז שהממשלה "תפצה אותו על ירי השוטרים". הפיצוי התבטא במתן כיסא גלגלים "בחינם". (סטלה קורין ליבר).

ב-12 ביולי 1959 כונסה הממשלה כונסה בדחיפות לשיבת חירום מיידית. לוי אשכול ישב בראש לאחר שראש הממשלה דוד בן גוריון הודיע על מחלה, אשכול הקדים והודיע כי הפרוטוקול "סודי ביותר", כלומר סגור לעיון הציבור למשך 50 שנה. אשכול הוביל, אך בעיקר איפשר, דיון יהיר וגזעני מאין כמוהו. הוא ראה באירועים חיזוק, הוכחה, לעמדתו הידועה שאין לאפשר עליה לכל יהודי העולם, אלא לברור מבניהם: "היה יהודי כמוני שמשך שנים הרבה טען: עלייה קצת סלקטיבית. [...] ממצרים שלחו לנו קודם כל את כל הנמשות [...] אינני יודע את מי מביאים עכשיו מפרס. אבל נגזר עלינו לקבל אותם, נדע איזה ג'ונגל אנחנו מכינים לעצמנו".

אשכול סירב לשמוע כל הסבר על המצוקה, האבטלה והאפליה, ואמר: "יש אנשים שאת השכר אינם מוציאים וחוסכים ממנו [...] אלה, חלק לא קטן מהשכר מוציאים על ערק [...] אני אומר לכולנו אין שום צל ורמז של הרקע הסוציאלי, קראתי בעיתון שאחד רגז שהגיע לכך שהוא רועה זונות, מישוהו הכריח אותו לכך?". את ידוויי האבנים וההפגנות ייחס אשכול, בפרוטוקול: "למנהג בארץ מוצאם, שם היה זה נוהג מקובל". הוא תמך בעמדתו של שר העבודה מרדכי נמיר שטען "... כל זה מתרחש בעונה שלא הייתה כמוה אפילו בשלוש השנים האחרונות שהייתה תעסוקה כמעט מלאה [...] הדבר היחיד שיש בפרשת ואדי סאליב הוא ששוטר בעל שם אשכנזי ירה שלא כהלכה".

העיתונות הממוסדת של אותה תקופה תודרכה על ידי השלטון ונענתה מתוך הזדהות עם עמדת השלטון להציג את ההתפרעות כתוצאה של תרבות נמוכה ולהעלים את הרקע. עיתון "העולם הזה" של אורי אבנרי היה העיתון היחיד שלא ישר קו, אלא צילם, ראיין, ופרסם את הדברים בשער העיתון תחת הכותרת: "מרד המארוקאים". אבנרי היה היחיד שחשף לציבור את מה שהשלטון כל כך רצה והתאמץ להחביא.

בעקבות האירועים, החליטה הממשלה על ועדת חקירה ממלכתית בראשות השופט משה עציוני. חמשת החברים נדרשו לעבוד מהר במיוחד, בשל הבחירות המתקרבות. ב-17 באוגוסט 1959 פורסמו המסקנות: התנהגות המשטרה הייתה "מאופקת, זהירה מאוד וללא שימוש באמצעים תקיפים". חברי הוועדה מצאו שהייתה "יד מכוונת של ליכוד עולי צפון אפריקה", וצינו בדו"ח שאמנם "בקרב עולי צפון אפריקה קיימת תחושת קיפוח ואפליה".

במהלך מערכת הבחירות²⁹ התגאתה ממשלת דוד בן-גוריון ולוי אשכול בעיקר העיקרים, מדו"ח הוועדה כפי שנכתב בסיכום: "לא נשאר בליבנו כל צל של ספק שהפליה מכוונת מצד מוסדות המדינה איננה קיימת כלל. לא זו בלבד שאין זכר להפליה מכוונת, אלא במקרים רבים קיימים רצון כנה, נטייה ברורה ומגמה בולטת לדאגה מיוחדת ומועדפת לעדות המזרח".

אבל אפילו הוועדה שהתאמצה כל כך לא יכלה להתעלם מ "פערים בין עדתיים בתחומי העבודה, הדיור ואפשרויות הקידום" וסיכמה בהצהרה: "כאן חטאנו כולנו [...] לא פתחנו את ליבנו ובתינו בפני אלה הזקוקים למידה גדושה של אהבת אחים".

²⁹ בבחירות שנערכו ב-3.11.1959, מספר חודשים לאחר מהומות ואדי סאליב, זכתה מפאי בהישג הגדול בתולדותיה, 47 מנדטים. בממשלה החדשה נשארו בן גוריון ולוי אשכול בתפקידיהם הקודמים. (סטלה קורין ליבר).

אילו רק הקשיבו אז, אילו לא היו ממהרים לקבור את האמת והעובדות מסיבות פוליטיות, האם אפשר היה לשנות את ההיסטוריה של האפליה³⁰ בישראל?

* **סטלה קורין ליבר** - עיתונאית, פרשנית כלכלית בכירה, מגישת התוכנית "סוגרים חשבון".

---

³⁰ בחודש ינואר 1971 פרצה מחאת "הפנתרים השחורים", כאשר קבוצת צעירים משכונת מוסררה בירושלים החלו להפגין במחאה על קיפוח ואפליה מתמשכים. באוקטובר 2011 התחוללו "אירועי אוקטובר" בהם יצאו אזרחים ערבים למחות כנגד האפליה והאלימות הממסדית נגדם. בחודש יולי 2019, 60 שנה לאחר מהומות ואדי סאליב, התפרצה מחאת צעירי יוצאי אתיופיה שהפגינו בשל אפליה וקיפוח על רקע צבע עורם ומוצאם. (סטלה קורין ליבר).

פרק רביעי

מנהיגות ואידאולוגיה

“אחד החזיונות המצערים בחיים הוא שמילים אשר נחצבו לראשונה מנככי-הלב ושימשו בשעתן ציון דרך לאירועים ולתופעות שנתגלמו בתוכן, מאבדות במרוצת הזמן והופכות למטבעות-לשון שחוקות”³¹.

מנהיגות נקנית ביסורין

שי פירון

מנהיגות נקנית בייסורין. היא מחייבת תנועה כפולה: מחד, הכרה בערך עצמי, אמונה בכוחי להוביל שינוי, יצירת אמון של בני הקהילה או העם. מאידך, היא מחייבת ענווה והקשבה. דומה בעיני שמילותיו של מאיר יערי משקפות צד אחד בהגדרת המנהיגות וייעודה: **“מנהיג. לב צעיר מזדעזע לשמע המילה הזאת. אולם עוד יותר ירעד בהרגישו את מהותה, בעמדו תחת השפעת הקסם היוצא מהאיש המנהיג, המתווה דרך, הממלא את רחשי הלב הקולקטיבי, המביע את זעזועי הנפש הקיבוצית....”**

מנהיג - משען בצרה, מעוז בשעת דכדוך נפש...האיש שהיה לגואל...שקשרתם אותו אליכם בעבותות הערצה”³².

תיאור זה אינו הולם את דמותו של גדול מנהיגי העם היהודי, משה רבינו. ראשית, היותו כבד פה וכבד לשון, ומעבר לכך, ניסונו להשתמש ממשיתמת המנהיגות, מערערים את דפוסו המנהיגות הקלאסית, אלה הנלמדים במסלולי ההכשרה, אלה המלווים כל מנהיג פוליטי או חברתי.

המחלוקת המרכזית היא “מי בראש”, המנהיג או הרעיון?

דמותם של מנהיגים פוליטיים בישראל בעשרים השנים האחרונות, ובחינה מעמיקה של השיח הציבורי מוכיחה שאנו ממקדים את עיקר השיח בדמותם, אישיותם וכישוריהם של המנהיגים. תוך הזנחה כואבת של הרעיונות והאידאולוגיה.

עולם הרעיונות הישראלי דל, השיח הציבורי אודות שאלות מכריעות שיש בכוחן להשפיע על מהות ואיכות החיים, כמעט ולא קיים.

³¹ ברכת רוח”מ לוי אשכול ליובל לקבוצת “אחוה” ו”עבודה” בפתח-תקווה, נכתב בירושלים, 1963.16.8.

³² מאיר יערי, קובץ קהילתנו, בתוך: “אחריו” - על מנהיגות ומנהיגים, משרד הביטחון, 2011, עמ’ 74.

אומנם, לא פעם משתמשים מנהיגים בשפה של רעיונות, אלא שלוי אשכול עמד על סכנת הרדידות וההשטחה של הרעיונות: **"אחד החזיונות המצערים בחיים הוא שמילים אשר נחצבו לראשונה מנבכי-הלב ושימשו בשעתן ציון דרך לאירועים ולתופעות שנתגלמו בתוכן, מאבדות במרוצת הזמן והופכות למטבעות-לשון שחוקות"**³³.

אשכול מאתגר אותנו בבחינה מתמדת ומעמיקה של הרעיונות, של הרוח שמניעה את המפרשים. אפשר לומר שאשכול בחר במודל המנהיגות של משה רבינו. הוא לא הצטיין בתורת הנאום, ובמידה מסוימת התגלגל לתפקיד ראש הממשלה.

רעיונות מטבעם, אינם קשיחים. אידיאולוג אמיתי הוא מי שמצוי תדיר בתנועה. הוא מביט על הסביבה, בוחן את המציאות. קשוב לצרכי המקום והזמן. הדביקות וההתעקשות משקפות פעמים רבות חולשה, חוסר ביטחון. במידה רבה האידיאולוג הנוקשה מגן על רעיונותיו בכל מחיר מפני שהוא עסוק בו-עצמו. מה יאמרו עלי? ששיניתי את דעתי? שאני לא עקבי?

אשכול, כמנהיג של רעיונות, חש בסכנה הגדולה. אשר על כן ביקש להדגיש: **"מצפון הוא מושג רחב ומאד מסוכן ואם אתם רוצים גם מאד טרגי כי מה לא יכולים לעשות בשם המצפון? ואהבת לרעך כמוך, ואת עשרת הדברות, אני בטוח שכולכם מקיימים את עשרת הדברות, אבל בשם המצפון אפשר להחריב גם עולמות ואפשר לטעון שזה נעשה בשם המצפון"**³⁴.

ואם לא די בכך, ביקש להוסיף: **"קביעת תוכניות מדיניות חד-משמעיות – לא תמיד היא עולה בקנה אחד עם הצורך המדיני השוטף. מה שדרוש יותר מכל הוא לדעת, למה עיקרי אמונה וקיום מחייבים אותנו בעשייה של יום-יום"**³⁵.

הימים הללו, זקוקים לאורו של לוי אשכול: למנהיגים החפצים בגיבושו של רעיון, בעיצובו של חזון, בדבקות באידאולוגיה. מנהיגים הרואים ערך בטלטלה פנימית המבקשת לבחון שוב את מערכות היחסים של ישראל עם שכנותיה, לערער על התפיסה הכלכלית המקובלת ולבחון עד כמה יש בה קריאה ליזמות ולשגשוג לצד העמקת האחריות החברתית והדאגה לחלש; בחינה מחודשת של יחסי דת ומדינה; ובעיקר עיצוב וגיבוש של זהות ישראלית המאפשרת להפוך את ישראל למדינה שהיא ראויה להיות.

לכן, עיסוק ברעיונות תלוי בגמישות, בהקשבה, בדיאלוג. קידוש רעיונות האתמול מהווה סכנה ובעיקר חוסר אחריות ובריחה מאחריות.

תמצית רעיון המנהיגות בא לידי ביטוי מופלא בדבריו של רבי משה חיים לוצאטו בספרו מסילת ישרים: **"ואלה הם הרועים האמיתיים של ישראל שהקדוש ברוך הוא חפץ בהם הרבה,**

³³ ברכת רה"מ לוי אשכול ליובל לקבוצת "אחוה" ו"עבודה" בפתח-תקווה, נכתב בירושלים, 16.8.1963.

³⁴ דבריו של מר ל. אשכול, ראש הממשלה ושר הביטחון, בפני תא הסטודנטים חברי מפא"י בירושלים ביום 15 בדצמבר 1964.

³⁵ דברי ראש הממשלה לוי אשכול בעצרת עובדי שב"כ, 9.5.1968.

שמוסרים עצמם על צאנו ודורשים ומשתדלים על שלומם וטובתם בכל הדרכים ועומדים תמיד בפרץ להתפלל עליהם לבטל הגזרות הקשות ולפתוח עליהם שערי הברכה”.

* הרב שי פירון - נשיא תנועת פנימה, לשעבר שר החינוך.

”מצפון הוא מושג רחב ומאד מסוכן ואם אתם רוצים גם מאד טרגי כי מה לא יכולים לעשות בשם המצפון? ואהבת לרעך כמוך, ואת עשרת הדברות, אני בטוח שכולכם מקיימים את עשרת הדברות, אבל בשם המצפון אפשר להחריב גם עולמות ואפשר לטעון שזה נעשה בשם המצפון”³⁶.

לוי אשכול ורצח המתנדב עם הכפתור הגרעיני

יובל אלבשן

שנות השמונים הביאו לשיא את המלחמה הקרה בין ארה”ב לבריה”מ, רגע לפני שזו קרסה במפתיע. מלחמה זו הביאה לנקודת רתיחה את החרדות ממלחמה גרעינית שתשחית את העולם כולו. אחד מהקולות הבולטים נגד המרוץ הגרעיני היה פרופ’ רוג’ר פיישר מבית הספר למשפטים בהרווארד. במאמר שפרסם במרץ 1981 בעלון המדענים האטומיים, הוא הציע תוך כדי דיון בחשיבות ההגעה ל”החלטה נבונה” של מנהיגות, במיוחד במונחים של נשק גרעיני, להשתיל את קודי השיגור הגרעיני במתנדב. אם נשיא ארצות הברית ירצה להפעיל נשק גרעיני, הוא יידרש להרוג את המתנדב כדי לאחזר את הקודים.

הצעתו הייתה פשוטה למדי: **”הכנס את מספר הקוד הדרוש לקפסולה קטנה, ולאחר מכן השתל את הקפסולה ממש ליד ליבו של מתנדב. המתנדב יישא עמו תמיד סכין קצבים גדולה וכבדה כשהוא מלווה את הנשיא. אם אי פעם הנשיא ירצה לירות בנשק גרעיני, הדרך היחידה שהוא יכול לעשות זאת תהיה קודם כל, במו ידיו, להרוג את אותו מתנדב. הוא יצטרך לומר: ג’ורג’, אני מצטער אבל עשרות מיליונים חייבים למות”.** הוא צריך להסתכל על מישהו ולהבין מהו מוות - מהו מוות תמים. דם על שטיח הבית הלבן. זו המציאות שהובאה הביתה (לתוך החדר הסגלגל - ‘א’). כשהצעתי זאת לחברים בפנטגון הם אמרו, **”אלוהים אדירים, זה נורא. הצורך להרוג מישהו יעוות את שיקול הדעת של הנשיא. הוא לעולם לא ילחץ על הכפתור”.**

לא בטוח שהחברים בפנטגון צודקים. אם המתת המתנדב תידרש כדי להציל אומה או עולם, יהיה מי שיעשה זאת. אבל אין ספק שהרעיון מאחוריה חשוב. לזכור תמיד את משמעות ההחלטות שלך על החיים והמוות של האזרחים שנתנו לך את השלטון וגם של אלה שלא נתנו לך אותו. לא בטוח שהחברים צודקים ולא בטוח שפרופ’ פיישר צדק. דבר אחד בטוח: ללוי אשכול לא היו דרושים טריקים כאלה כדי לזכור את מהות מנהיגותו ואת משמעה. הוא הכיר שעה שעה את הסכנות שבמצפון קשית, כפי שהוא כינה אותו. **”מצפון הוא מושג רחב ומאד מסוכן ואם אתם רוצים גם מאד טרגי כי מה לא יכולים לעשות בשם המצפון? ואהבת**

³⁶ דבריו של מר ל. אשכול, ראש הממשלה ושר הביטחון, בפני תא הסטודנטים חברי מפא”י בירושלים ביום 15 בדצמבר 1964.

לרעך כמוך, ואת עשרת הדברות, אני בטוח שכולכם מקיימים את עשרת הדברות, אבל בשם המצפון אפשר להחריב גם עולמות ואפשר לטעון שזה נעשה בשם המצפון³⁷.

זה גם מסביר את התרשמות הרבים מאשכול בשנת 1967 כמנהיג ה־100 וחסר תעוזה. התרשמות שהייתה מוטעית. רק מי שמבין היטב את משמעות החלטותיו היה מוכן לשאת את העלבונות שספג בתקופת "ההמתנה" שקדמה לפרוץ המלחמה השלישית בתולדות מדינת ישראל. אחרים היו ממהרים לפתוח במלחמה גם לפני שההכנות תמו או "להניח את המפתחות". לא אשכול. הוא התגלה כאדם שהבין את כל משמעות הלחימה על כפתור היציאה למלחמה. את הכורח לעשות זאת רק בלית ברירה ורק כשאתה מוכן. במובן זה אשכול התגלה לא רק כאדם חכם ושקול, אלא גם כאדם אמיץ מאוד שלא רודף אחרי רוחות השעה, נשאר נאמן לצו מצפוני ולשעון ההפעלה שנילווה אליו.

במילים ברורות יותר, אשכול לא היה צריך טריקים מהסוג שהציע פיישר כדי להיזכר במשמעות ההחלטות שעליו לקחת ובכורח לזכור כל הזמן את הדם שישפך בעקבות ההחלטות האלה. מצפוני עשה זאת טוב יותר מכל קפסולה שתוטמן לצד לבו של מתנדב. זז, אולי, אחת הסיבות לגדולתו כמנהיג.

* פרופסור יובל אלבשן - דיקן הקמפוסים הרב תרבותיים בירושלים, הקריה האקדמית אונ

---

³⁷ דבריו של מר ל. אשכול, ראש הממשלה ושר הביטחון, בפני תא הסטודנטים חברי מפא"י בירושלים ביום 15 בדצמבר 1964.

חיים שנאלה

שלמה מעוז

בשורות טובות של הלמ"ס לשנת תשפ"ב. מנתונים טריים של הלמ"ס עולה שישנם עוד הישגים לישראל, הפעם המשך הנסיקה בתוחלת החיים, הנובעת משרותי הבריאות המיטביים בישראל ובכל זאת, כמנהג העם היהודי, העם עוסק בעיקר בנהי, והדיון בהעלאת גיל הפרישה לנשים נשאר כשהיה.

תוחלת החיים הממוצעת של הגברים בישראל בשנים 2015-2019 הייתה במקום שישי בעולם, כמו בשוודיה, 80.9 שנה. תוחלת החיים של נשים בישראל, בשנים אלה, עומדת על 84.5 שנים, "רק" מקום שמיני בעולם, 2.5 שנים פחות מאשר הנשים ביפן. בעשור האחרון תוחלת החיים של נשים בישראל עלתה ב-2.1 שנים. דרישת האוצר להעלות גיל הפרישה לנשים לגיל 65, בהדרגה בשלושה חודשים מדי שנה ועד לפרישה בגיל 65, לא כוללת עדכון המתייחס לעליה בתוחלת חיי הנשים בישראל שעומד בממוצע על 4.4 שנים בעשרים השנים האחרונות. כך שהתוכנית המוצעת מהווה, למעשה, הקפאה של המצב הקיים ולא שינוי כפונקציה של העלייה בתוחלת החיים של נשים.

הנשים דורשות, במסגרת האמנציפציה הצודקת שלהן, להשוות התנאים שלהן לאלה של הגברים. הדרישה צריכה להתחיל בשוויון הזדמנויות בצה"ל אותו הציתה מול הצבא והממסד הגברי אליס מילר, שבשנת 1995, דרשה וקיבלה את הזכות להשתתף בקורס טייס למרות התנגדותו של חיל האוויר. הנשים דרשו וקיבלו ייצוג במועצות המנהלים וזאת עפ"י חוק החברות 1999-התשנ"ט, חוק שהגדיל את הייצוג ועדיין, גם כיום רק כרבע מחברי הדירקטוריונים בארץ הן נשים. שכן של הנשים אמנם עולה במהירות ועדיין שכן נמוך ב-15% לעומת גברים מקבילים בהשכלתם וכישוריהם (כאשר מתקנים את השכר לפי שעות העבודה).

יש לשים לב לכך שחלקן של הנשים בלימודים האקדמיים כבר עלה ל-59%, בתואר שני מהוות הנשים 62.9% מכלל הסטודנטים, בתואר שלישי 53.8%. על פי נתוני המועצה להשכלה גבוהה, חל גידול משמעותי במספר הנשים הלומדות מדעי המחשב, כולל מתמטיקה, פיזיקה, סטטיסטיקה והנדסה. בסך הכל עלה חלקן של הנשים הלומדות מקצועות הי-טק בעשור האחרון מ-24% מכלל הסטודנטים ל-28%. גם באדריכלות, נמצא מספר הנשים הלומדות בעלייה מתמדת. בלימודי רפואה, גדול חלקן של הנשים משל הגברים וממשיך לעלות והכל על פי נתוני הלמ"ס המתייחסים לתקופה של חמש שנים עד לשנת תש"פ.

כאשר הדיון מגיע לנושא היציאה לפנסיה והזכות לקבל קצבת זקנה, טוענות חברות כנסת אופורטוניסטיות, טענות המתבססות על סיסמאות ארכאיות של פוסט המהפכה התעשייתית, שמשמעותן מניעת עשיית צדק ושוויון בתחום היציאה לפנסיה. הרי על פי הנתונים של תוחלת החיים, אם הגברים יוצאים לפנסיה בגיל 67, אזי נשים היו צריכות לצאת לפנסיה ב-3.6 שנים מאוחר יותר מהגברים, כלומר בגיל 70.6 שנים. כך היה צריך להראות צדק בדבר מספר השנים מהיציאה לפנסיה, המזכה גם לקצבת זקנה, ועד להסתלקות מהעולם השוויוני בין המגדרים.

חברות הכנסת המתנגדות, גורמות נזק לנשים בזה שהן דורשות כי יצאו לפנסיה בגיל 62 או לחילופין לקבל פיצוי. יציאה לפנסיה מוקדמת בגיל 62 מפחיתה את צבר החיסכון הפנסיוני של הנשים. נשים צריכות להרגיש כי הן חלק מהעשייה, ולא להביט מהצד, בעיניים כלות אך בני זוגם הגברים, ממשיכים למצוא עניין וחיים מלאים בעבודה. אישה היוצאת לפנסיה מאבדת את המגע עם הווי היומיום ועם הטכנולוגיה המתעדכנת במהירות. קצבת הזקנה לא תפצה על אובדן הזהות של מי שנפלטת מזרם העבודה, ומוצאת עצמה מביטה מהשוליים. עבודה רלוונטית חשוב לנשים ממש כמו לגברים ומסייעת לזקיפת עמוד השדרה שלהן כבנות אדם וחברות מלאות בחברה.

לאוצר יש עניין לדחות גיל הפנסיה (נקבע על ידי אוטו פון- בפרוסיה-גרמניה לפני למעלה מ-130 שנה), דחיית תשלום קצבת זקנה תחסוך לקופת המדינה כסף רב. העלייה בתוחלת החיים פוגעת גם במצבן האקטוארי של קרנות הפנסיה הוותיקות, פגיעה שמצריכה להפחית את הפנסיה לכל הזכאים, גם לאלה שכבר יצאו לפנסיה, בכדי לסבסד את אלה המתעקשות לצאת לפנסיה בגיל 62.

השיפור במעמד הנשים יגיע דווקא מהעלאת גיל הפרישה לנשים, הן יישארו רלוונטיות בשוק העבודה ובחיי החברה הישראלית ובה בעת יוכלו לחסוך יותר כסף לשנות הפנסיה שלהן, מה שיאפשר להן לחיות ברמת חיים טובה יותר ולשמור על עצמאותן הכלכלית.

בעולם קיימות הצעות רבות להשוואת התנאים בגיל הפנסיה. בדנמרק למשל, נקבע כי היציאה לפנסיה לכל אדם ללא הבדל מגדרי, תהיה פונקציה של תוחלת החיים. כל גבר או אישה שירצו לפרוש לפני גיל הפנסיה המוסכם מתבקשים להוכיח כי עבדו 44-40 שנים. זהו תנאי ליציאה לפנסיה מוקדמת, ששומר על המבנה החברתי ועל היכולת הכלכלית של קרנות הפנסיה לספק פנסיה ראויה לפורשים.

בשנת תשפ"ב, בעקבות הדיון על גיל הפרישה לנשים הכולל בעיקר הצהרות שוויון ריקות מתוכן שתוצאתן פגיעה בנשים ובשוויון בכלל, אפשר לומר בפרפרזה על הציטוט הידוע "כל כבודה בעת הזו, החוצה".

* **שלמה מעוז** - כלכלן, מרצה ופרשן בתחום הכלכלה והפיננסים. כותב טור קבוע בעיתון מעריב.

“איני בטוח אם איזה דור שהוא מזהה בהנהגה רוחנית בשעת מעשה. הקביעה היכן היה המופת, מי הייתה ההנהגה הרוחנית – זהו סיכום של הדורות הבאים מתוך מבט לאחור”³⁸.

קסם אישי ורהיטות דיבור חשובים אך אינם מספיקים

אורי זכי

אנו חיים בתקופה בה המנהיגים והמנהיגות הפוליטיים שלנו ניבטים אלינו מכל פינה. הריבוי חסר התקדים של ערוצי טלוויזיה ותחנות רדיו, לצד הרשתות החברתיות והשפעתן הדומיננטית גורמות לכך שהכריזמה, יכולת הביטוי והמראה של מנהיג הפכו לחשובים מאין כמותם. נשאלת השאלה האם תכונות אלה הן אכן התכונות החשובות להנהגה טובה ואפקטיבית.

אנסה לבחון זאת באמצעות דמותם של רה"מ השלישי של מדינת ישראל, לוי אשכול ומי שהיה לשר הביטחון שלו משה דיין.

אקדים ואומר, בעיני אשכול היה מהטובים בראשי הממשלה של ישראל. בדומה לימים אלה, הוא היה ראש ממשלה של שינוי, לאחר מנהיג דומיננטי שהוביל את היישוב ואת ישראל במשך עשורים, האב המייסד, דוד בן גוריון. אשכול הביא לישראל נורמליות לאחר שנים של אתוס של חברה מגוייטת. בתקופתו נוסדה הטלוויזיה הישראלית, הוא הושיט יד לימין בביטול הווסט על העלאת עצמות ז'בוטינסקי לארץ והעיקר, בעיני, ביטל את הממשל הצבאי על אזרחי המדינה הערבים.

יחד עם זאת האירוע המכונן בתקופתו הייתה מלחמת ששת הימים.

לאשכול היה תפקיד מפתח בהכנת צה"ל לניצחון המרהיב. כמו בן גוריון לפניו, התעקש אשכול לכהן כשר ביטחון לצד תפקידו כראש הממשלה. בתפקידו זה הוא הוביל את התעצמות צה"ל והכנתו לעימות שנראה היה בלתי נמנע מול מצרים של נאצר.

אך אשכול היה מנהיג שנתפס חלש. ראשית, הוא ירש את בן גוריון, ובהגדרה הושווה תמיד ל"זקן", מחולל המדינה ומקים צה"ל. שנית, הוא היה גלותי, עם מבטא יידישאי כבד, (וגם עם הומוור יידי משובח) הוא היה רחוק מלהיות נואם גדול, אלא היה איש מעשה.

אל מול האיום הקיומי מדרום וצפון, הן מפקדי צה"ל, רבים מהם צברים, יצירי התרבות הישראלית החדשה, והן הציבור בישראל, לא הרגישו בטוחים תחת הנהגתו של האיש המבוגר הזה, שאולי יכול להיות שר אוצר טוב, אך לא יתכן שמבין בביטחון. "נאום הגמגום" המפורסם בקול ישראל, שבו התקשה אשכול לקרוא תיקון בעט שנערך לטקסט, היה הקש ששבר את גב הגמל, והציבור

³⁸ ראיון ל"למרחב", 26.4.1965.

דרש את מינויו של משה דיין, רמטכ"ל הכיבוש המזהיר של חצי האי סיני במבצע קדש, הצבר מנהלל. כך, למרות שמונה רק ימים ספורים לפני פרוץ המלחמה, זכה דיין לתהילת המנצחים.

אכן, אשכול היה שקול בהכנות למלחמה. הוא הבין שעל מנת לצאת למלחמה, ובמיוחד כאשר מדובר במתקפה יזומה, יש לבנות לגיטימציה בינלאומית למהלך. הוא זכר היטב כיצד במבצע קדש, שבועות ספורים לאחר סיום המצבע, אולץ בן גוריון לסגת מסיני בהוראת הנשיא האמריקאי. תקופת ההמתנה והפעילות הדיפלומטית שהוביל אשכול 11 שנים לאחר מכן, גרמו לכך שהעולם - והאמריקאים - הריעו לישראל על הניצחון ולא הייתה דרישה דומה לנסיגה מיידית מהשטחים האדירים שנכבשו.

אשכול הלך לעולמו זמן לא רב לאחר מכן, בתחושה שתהילה נלקחה ממנו שלא בצדק על ידי אחר.

תהפוכות ההיסטוריה הובילו לכך שאותו אחר - דיין - מצא עצמו שנים לא רבות לאחר מכן אל מול סיטואציה דומה. מצרים, הפעם בהנהגת סדאת, החלה מאיימת בהתקפה על ישראל אם לא תיסוג מסיני.

שר הביטחון הכריזמטי, הנואם המצוין בעל העברית הצברית, שהיה במעמד קרוב לאל לאחר ניצחון ששת הימים, הוביל גישה לפיה "עדיפה שארם א-שייח' בלי שלום על שלום ללא שארם א-שייח'". בשנים בהן כיהן במשרד הביטחון הוזנחה מוכנות צה"ל למלחמה ואומצה גישה של זילזול בצבאות ערב.

כך, בסיטואציה כמעט מקבילה, מצאה עצמה ישראל מופתעת בהתקפת הפתע ביום הכיפורים תשל"ד, 6 באוקטובר 1973. שר הביטחון הבטוח בעצמו נתפס בהתקף חרדה לאומית קיומית ודיבר על "חורבן הבית". ישראל שילמה מחיר עצום על זחיחותם של מנהיגיה בשנים שלאחר מותו של אשכול.

אם כך, ניתן היה להסיק שהכריזמה של דיין היא תכונה לא רלבנטית, ויכולה אף להיות הרסנית. זאת איננה מסקנתי. מנהיג אפקטיבי חייב מצד אחד להיות אשכול - להבין את התמונה האסטרטגית, להיות שקול בצעדיו, אך דרושות לו לפחות מידה של "דייניות". בסופו של דבר אשכול נאלץ לפנות מקום לדיין כי הציבור הישראלי, צאן מרעיתו, לא נתן בו אמון מלא. יחד עם זאת, אסור שהכריזמה, יכולת הנאום או המראה יהפכו לחזות הכל - כריזמה ויכולות יחסי הציבור של מנהיגים הם אמצעי חשוב אך לא מטרה.

* **אורי זכי** - פעיל ציבור מזה כשני עשורים. שימש כיועץ שר המשפטים ד"ר יוסי ביילין והשתתף במו"מ המדיני על יוזמת זנבה, כיועצו של ד"ר ביילין. הקים ועמד בראש נציגות בצלם בארה"ב. מגזין Washington Life Magazine בחר בו כאחד הצעירים המבטיחים הפועלים בבירת ארה"ב. עמד בראש המחלקה למפעלים ציוניים בהסתדרות הציונית העולמית. מייסד "החזית להגנת הדמוקרטיה" - ארגון הפועל נגד איומים על היסודות הדמוקרטיים של מדינת ישראל. פעיל מרכזי במפלגת מרצ, ומשמש כיו"ר הנהלת המפלגה. זכי מחזיק בתואר ראשון במשפטים מהאוניברסיטה העברית, ירושלים, והוא בוגר תואר שני במשפטים וזכויות אדם של תכנית "תקנה" של המכללה לנהל. זכי הוא דובר בולט בתקשורת הישראלית ומופיע תכופות בתקשורת הבינ"ל.

לוי אשכול - עוצמתה של מנהיגות מאוזנת והגונה

משה בן-עטר

במציאות הישראלית של היום, מנהיג כמו לוי אשכול לא היה "מחזיק מים". המנהיגות המצטרפת לחיים הציבוריים של היום נעדרת אופק אסטרטגי וראייה מפוקחת לטווח ארוך. לעומת זאת עודף יחסי ציבור, היעדר דוגמא אישית ומערכת פוליטית חלשה הם מאפייני מנהיגות העת החדשה. העשייה חשובה פחות מהצהרת כוונות המרוחה על פני כותרות עיתונים.

בעולם בו שולטים ספינים ותדמיות-דמה, מנהיג כמו לוי אשכול לא יכול היה להצליח. אשכול לא היה סלבריטאי, לא איש נאה במיוחד, הוא סלד מפופולזם, דבק במנהיגות של עשייה ויצירה וכזה היה בוודאי מתואר על ידי התקשורת כמשעמם. אשכול השתייך לדור ששם בצד את גחמותיו האישיות והקדיש את חייו להגשמת רעיון האחדות היהודית, בניין הארץ והביטחון.

אשכול היה מנהיג שעיצב דרך באמצעות עשייה. מרגע העלייה לארץ ועד לפטירתו עסק בבניין הארץ. כמעט כל מפעלי ההתיישבות והפרחת הארץ קשורים בעשייתו ובדוגמא האישית שנתן. כך אשכול שהיה ממייסדי דגניה ב' היה אחראי להקמת מאות ישובים ברחבי הארץ, ממקימי ההסתדרות, ראש החטיבה להתיישבות בסוכנות היהודית, ממייסדי מפא"י, מייסד חברת מקורות ומפעל הקישון שהבטיחו את הצלחת ההתיישבות והחקלאות הישראלית. אשכול היה גם המנכ"ל הראשון של משרד הביטחון, גזבר הסוכנות, שר החקלאות ושר האוצר במשך 11 שנים וראש הממשלה ושר הביטחון שהוביל את צה"ל ומדינת ישראל לניצחון המזהיר בתולדותיו.

בעיית יחסי הציבור של אשכול נבעה מהעובדה שפשוט לא היו לו יחסי ציבור, הוא עשה ועשה ומיעט לדבר. אילו היה חי היום היו יועצי התקשורת שלו טוענים שדרך הפעולה שלו שגויה - שעליו לעשות פחות ולדבר יותר. שהופעותיו בתקשורת, שהיו מידתיות וקשורות בעשייה, אינן מספיקות וכי הגשמת החזון אינה מביאה כותרות ותשומת לב. היום, הם כנראה צודקים. אלא שאז, בימי הקמת המדינה, המעשים הגדולים נעשו בצנעה, ללא הצהרות וכותרות, ללא רדיפת פרסום אישי.

המבחן האמיתי למנהיגות אינו המבחן הרטורי, אלא אהבת האדם והיכולת למצוא פתרונות למצוקות ולצרכים בתנאים בלתי אפשריים. זוהי הציונות - עשייה והגשמה. הדוגמא האישית שנתן אשכול ודרך התנהלותו הצנועה והרגועה, גרמו לציבור רחב להאמין בו ולהזדהות עם דרכו. הייתה זו מנהיגות שקטה ורצינית, שלא התיימרה והתקשטה בנוצות לא לה, מנהיגות שפעלה על פי הכלל העתיק - עדיף להיות חכם מאשר צודק. אשכול היה המנהיג של כל ישראלי, ימין או שמאל, תומך או מתנגד. סוג מנהיגות שאיפשר, לראשונה מאז הקמת המדינה, להפסיק את החרם של בן גוריון כלפי בגין ותנועת חרות, להעלות את עצמותיו של ז'בוטינסקי ולהכשיר את הקרקע לקראת שיתוף פעולה חוצה מחנות פוליטיים, שיתוף פעולה שהיה נחוצ במיוחד בימים שקדמו למלחמת ששת הימים.

בדרכו השקטה, הניח אשכול, ביחד עם הרמטכ"ל יצחק רבין, את התשתית לניצחון הגדול במלחמת ששת הימים. ההכנות למלחמה שכללו את בניית הכוח הצבאי, הכשרת לוחמים, רכש צבאי והכנת העורף - כולם דרשו זמן ותשומת לב. אשכול לא היסס גם אל מול הביקורת הציבורית והמשיך להכין את הצבא, את העורף ואת יחסי החוץ של המדינה, עד לרגע בו היה בטוח שהכל מוכן ואז החליט "להיכנע" לדרישת הציבור ולמנות את משה דיין לתפקיד שר הביטחון, שלושה ימים לפני פרוץ המלחמה. אין ספק כי תוצאות המלחמה נבעו מההכנה והמנהיגות שגילה אשכול ולא מהצהרותיו של חביב התקשורת משה דיין.

האם יכולה מנהיגות כמו של אשכול: שקטה, חכמה, יעילה ובעלת חזון, להצליח גם היום? הרשתות החברתיות, תרבות הרייטינג, הפופוליזם והסלבריטאות, יוצרים אנרכיה שמצמיחה מנהיגים פופוליסטים, עבדים לרשתות ולאהבת הציבור. מנהיגות כזו מהווה איום ממשי על עתיד הדמוקרטיה.

אנו זקוקים לזן חדש-ישן של מנהיגות, כזו המשדרת קור-רוח, הבנה עמוקה של הדמוקרטיה, חזון ויכולת להסתכל נכוחה אל הסכנות הכלכליות והאקולוגיות שהעולם הגלובלי מציב בפנינו מבלי להיבהל. אנו זקוקים למנהיגות מאוזנת, שקטה, הגונה ובטוחה. האם זה עדיין אפשרי?

* **משה בן-עטר** - פובליציסט איש חינוך. לשעבר מנכ"ל המועצה הציונית בישראל ומנהל כפר הנוער ע"ש יענה ד'בוטינסקי.

"אין חלקי עם המתנבאים, מדי פעם בפעם מישהו מתנבא בפומבי, הנה שנתיים לא תהיה מלחמה, שלוש שנים לא תהיה מלחמה וכך הלאה. אין חלקי עמהם, לא מפני שאני בטוח שככה זה ולא אחרת, אבל פשוט אני חושב שבישראל קשה ומסוכן להתחרות בנבואה. סוף סוף זו ארץ הנביאים ואנו כולנו בני נביאים, אבל בכל זאת מהיום שחבר בית המקדש, אתם יודעים, ניטלה הנבואה מנביאים ובניהם. מנהיגים נדרשים להפריד בין האגו האישי והצרכים הפרטיים לבין הסתכלות מפוכחת על המציאות. במקרים רבים הקושי או הדילמה נובעים ממציאות בלתי צפויה, אך במקרים רבים אחרים הצורך בשינוי נובע מטעות בשיקול הדעת או בדרך הפעולה שהוביל המנהיג, כלומר עליו להיות מסוגל להכיר באופן אובייקטיבי גם באפשרות שהוא עצמו שגה"³⁹.

בגנות הקונצנזוס, על חשיבות הדעה הנוגדת במקורות היהדות ובמשנתו של לוי אשכול

יובל קפלינסקי

אחד המונחים הקולעים לתחושתנו הטבעית הינו "חיק הקונצנזוס". כשם ש"הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד", כך קיים בנו "הנה מה טוב ומה נעים כשמסכימים ביחד". נחמד ובטוח כאשר אנו, כולנו, באותה דעה. נעים וחמים לנו בחיקו של הקונצנזוס. מרומם את הנפש לומר משהו בישיבה אסטרטגית חשובה, לראות את כולם מהנהנים בראשם ומביעים הסכמה מלאה לדברינו. לבסוף מתקבלת החלטה "פה אחד", אין מתנגדים, כמה משכנע.

בעולם המשפט המוכר לנו, הרשעה "פה אחד" משכנעת וחזקה יותר (לדוגמא: כל שלושת השופטים במשפט רצח קובעים שהנאשם אשם ברצח) מאשר הרשעה "ברוב דעות" (כאשר אחד השופטים במיעוט סבור שהנאשם זכאי). והנה, במשפט העברי - ההיפך הגמור!

הרמב"ם במשנה תורה הלכות סנהדרין פרק ט פוסק: "סנדרין (סנהדרין, בית דין שדן במשפט פלילי שכינויו "דיני נפשות") שפתחו כולם בדיני נפשות תחילה, ואמרו כולן חייב, הרי זה פטור. עד שיהיו שם מקצת מזכין שיהפכו בזכותו, וירבו המחייבין, ואחר כך ייהרג".

בעצם, אם אין דעה מזכה, אסור להרשיע. אם יש קונצנזוס על הרשעת הנאשם, הוא ישוחרר! מה ההיגיון בכלל המוזר הזה? מדוע דווקא הדעה המזכה מחזקת את ההכרעה המרשיעה? במה חזקה דעתם של שני שופטים שלצידם שופט מזכה מדעתם של שלושה שופטים שניתנת בקונצנזוס?

ניכר שטמון כאן מסר חשוב שמלווה את החשיבה היהודית לדורותיה, ומגולם בכלל החשוב הזה. בדיני נפשות החלטה צריכה להיות בעלת תוקף, כוח, חוסן. אלה לא יתבססו על חיזוקים מדעה דומה שתישמע שוב ושוב. את הכוח והחוסן שואבת ההחלטה מכך שהיא התמודדה

³⁹ דברי ראש הממשלה ושר הביטחון לוי אשכול בסיום קורס בבית הספר לפיקוד ומטה, 26.8.1963.

את הדעה הנוגדת. שתי ההחלטות המרשיעות "פגשו" פנים אל פנים את ההחלטה המזכה על נימוקיה. אם אחרי מפגש מאתגר זה עם הדעה הנוגדת, נותרת דעת הרוב באיתנה, כי אז מקבלת היא את מיוחד של דעה בעלת אותו תוקף, כוח וחוסן. הדעה המכריעה הישירה מבט אל הדעה הנוגדת - ויכלה לה.

מנהיגים בדרך כלל אוהבים שמסכימים איתם. יותר מכל אוהבים מנהיגים שכולם מסכימים איתם ואז הם מובילים החלטה "צודקת" שהתקבלה "פה אחד". לוי אשכול היה מנהיג מזן אחר. בין שלל אמרותיו:

"היום לא נחליט בנושא, כיוון שאומרי הלאו המושבעים לא נוכחים במקום. חובה עלינו לשמוע את דעתם. אולי נלמד משהו שישפיע על החלטתנו. דווקא הם יקפידו להפנות את תשומת לבנו לנקודות החשובות".

אשכול סלד מקונצנזוס וחתר לשמוע את הדעה הנוגדת. בהנהגתו הנחיל הוא את אותה רוח יהודית מיוחדת שמחייבת הצבת דעה נוגדת כאבן בוחן לדעה המכריעה. אשכול היה מנהיג שזיהה מולו קונצנזוס וממש "נזף" בו. הוא השכיל להבין שתועלת ממשית והחלטה מיטבית תצמחנה מהדיון רק אם שני צידי ההתלבטות יקבלו ביטוי. ככל שנקפיד לשמוע את הדעה הנוגדת, הבין אשכול, כך תעלה רמתה של הדעה המכרעת.

בין זכויותיו של אשכול המנהיג ניתן למנות, אפוא, את דחיקתו לפינה של הקונצנזוס שהינו מרדד דיון ומרדים חשיבה. חם ונעים בחיקו של הקונצנזוס, אך מי שיאמצו את מורשתו של לוי אשכול ישכילו לא ליפול בשביו.

* עו"ד יובל קפלינסקי - מנהל המחלקה הבינלאומית בפרקליטות המדינה לשעבר.

"לפי מיטב המסורת הדמוקרטית, כפי שנתגבשה במדינות נאורות, לפיה ראש ממשלה ושרים, מרגע היבחרם מייצגים את המדינה כולה נעניתי להזמנתכם האדיבה ובאתי לוועידה. יהיו הבדלי ההשקפות אשר יהיו, האופוזיציה מהווה חלק אינטגרלי במסכת החיים הפרלמנטריים והממלכתיים. מחובתנו לחפש תמיד את האינטרס הלאומי המשותף הכולל, אשר מאחוריו נציב העם כולו.

ברוח זו באתי לברך את ועידתכם הנכבדה. ברוח זו ארשה לעצמי לבקש לשתף אתכם במחשבה בדבר הדרך להתקדמות ופתרון שורה של בעיות יסוד, שהן בעיותיו של העם היהודי כולו – בישראל ומחוצה לה.

[...] גבירותי ורבותי,

ודאי שאין להתעלם מחילוקי הדעות בבעיות סוציאליות ומדיניות, אך חובה על כולנו לסלול דרכים לדו-קיום והגון בחיי הציבור והחברה בישראל. ישקדו נא כל המפלגות על עיצוב סגנון ראוי ביחסים ההדדיים. יציבו נא סייגים ברורים נגד השמצות ולחישות בלע למען טיהור האווירה הציבורית בארץ. יתנהלו נא הוויכוחים והדיונים בין מפלגות וחוגים שונים בכבוד והגינות, שהם מסד לחיים ממלכתיים נאורים. יזכור נא כל אחד מאיתנו כי עיני העם היהודי כולו נשואות לירושלים ולציון⁴⁰.

ראש ממשלה הוא מנהיג של כל העם - גם של המתנגדים

אבי ויזרמן

בימים אלו, בהם השיח הפוליטי קשוח ומתלהם, נעים להיזכר דווקא בלוי אשכול, ראש הממשלה שניסה להרחיב את גבולות הקונצנזוס הציבורי ולהכניס לליבת הישראליות קבוצות חדשות. כך לדוגמא, אם בן גוריון טבע את המונח "בלי חירות ומק"י", כלומר, ממשלה בראשותו לעולם לא תכיל את חירות עם מנחם בגין בראשה מימין ואת מק"י, המפלגה הקומוניסטית הישראלית, משמאל, אזי אשכול היה זה שמתח והרחיב את הגבולות הללו.

את ההחלטה בדבר הכנסת "חירות" לשיח הפוליטי הלגיטימי ניתן לראות בשני מהלכים שעשה אשכול, האחד, סימבולי, והשני, פוליטי ממש.

בן-גוריון, סירב פעם אחר פעם לבקשות מנחם בגין ומנהיגי תנועת החרות להעלות את עצמות זאב ז'בוטינסקי, מנהיג התנועה, לקבורה בישראל. ז'בוטינסקי עצמו קבע בצוואתו "רצוני שיקברוני או ישרפו את גופתי (אחת היא לי) בו במקום שימצאני המוות: ואת עצמותי (במקרה שאקבר מחוץ לארץ ישראל) אין להעביר לארץ ישראל אלא לפי פקודת הממשלה היהודית של ארץ ישראל כי תקום". כלומר, לא היה ניתן להעלות את העצמות ללא החלטת ממשלה

⁴⁰ ראש הממשלה, מר לוי אשכול, בוועידת תנועת ה"חירות" - ירושלים, 28.6.1966.

מפורשת. בן גוריון ראה בכך מתן לגיטימציה והכרה היסטורית באנשי האצ"ל והרביזיוניסטים איתם עמד בריב מתמשך.

במרץ 1964, דרש אשכול מבגין, כי הדרישה להעלאת העצמות תגיע מהמשפחה עצמה. ערי ז'בוטינסקי, בנו של זאב ז'בוטינסקי, העביר את הבקשה לאשכול - והממשלה אישרה את בקשתו. ב-9 ליולי 1964, נטמן ז'בוטינסקי בירושלים. אשכול קיווה שהמעשה יפחית את המתח הפוליטי מתקופת בן גוריון.

כאשר הקים אשכול את 'ממשלת הליכוד הלאומי' (ולמעשה - ממשלת האחדות הראשונה) כלל בתוכה, לראשונה, גם את הח"ל (גוש חרות ליברלים) ומינה את מנחם בגין לשר. האדם שכן גוריון דחה שנים רבות, השמיץ והזהיר מפניו - יושב אל שולחן הממשלה - ממשלתו של לוי אשכול.

שני תהליכים אלה, העלאת עצמות ז'בוטינסקי וכניסת חרות לממשלת הליכוד הלאומי, הם שהשלימו את תהליך הלגיטימציה של תנועת החרות בספקטרום הציבורי והם שסללו את האפשרות למהפך הגדול של שנת 1977.

נושא נוסף שהעסיק את אשכול היה הממשל הצבאי והמיעוט הערבי. תחושה קשה פקדה את הציבור הערבי בישראל לאחר התבוסה במלחמת העצמאות דבר אשר גרם לחששות מפני תקריות ביטחוניות מתמשכות. כתוצאה מכך הוטל משטר צבאי על הציבור הערבי בתחומי המדינה - וזאת למרות שכן גוריון עצמו דיבר במשך שנים על שוויון מלא בין יהודים לערבים. התושבים הערבים היו זכאים לבחור ולהיבחר לכנסת ולמגוון זכויות אזרח נוספות, אך הלכה למעשה, היו נתונים תחת משטר נוקשה שכלל חיפושים, הגבלות שונות ובכלל זה הגבלות על חופש התנועה וכן הפקעת קרקעות נרחבת.

לאחר שמונה לראש הממשלה, קיבל מספר בקשות להסיר את הגבלות הממשל הצבאי. אשכול, נטה להסכים. תפיסתו לגבי הממשל הצבאי נבעה הן מתפיסתו ההומנית והליברלית כלפי האדם באשר הוא אדם, והן מגישתו המעשית שלפיה צורת משטר זאת אינה רלוונטית עוד לתפישת הביטחון של המדינה וכי הפגיעה בחופש של ערבי ישראל עשויה ליצור עוינות מוגברת. אשכול ראה בהישארות ערבי ישראל במדינת ישראל עובדה מוגמרת שאינה עומדת לחלוף כתקוותם של אחרים. למעשה, אשכול ניתק את הקשר שבין הציבור הערבי בישראל לסכסוך היהודי-ערבי.

בראשית שנת 1964 הצליח אשכול לאשר בממשלתו שורת הקלות בממשל הצבאי ובנובמבר 1966 - בוטל הממשל הצבאי ע"י ראש הממשלה אשכול, באישור הכנסת.

בתקופת כהונתו, הצליח אשכול להפשיר את היחסים המתוחים בין קצוות פוליטיים ולאומיים. המאמצים מצידו של אשכול התקבלו בזרועות פתוחות על ידי מנחם בגין, שהיה מודע היטב לכך שמעשהו של אשכול מכניס את 'חרות' להיסטוריה הציונית. לאחר מינויו כשר בממשלת אשכול נשא בגין נאום נרגש והכיר לאשכול תודה.

לאחר ביטולו של הממשל הצבאי שלחו ראשי מועצות ואישים ערבים מברקי ברכה לראש הממשלה.

אשכול היה מנהיג תכליתי, החלטותיו ופעולותיו התמקדו בעשיה ובמטרות אותם הציב לעצמו. ניתן ללמוד על סגנון המנהיגות של אשכול גם מתוך הרטוריקה שבה נהג להשתמש: שילוב בין נתונים אינפורמטיביים לסבלנות להקשיב וסבלנות להסביר.

הפשרת היחסים שיזם אשכול בין קצוות הקשת הפוליטית למרכזה ובין האזרחים הערבים למשטר, משמשת עד היום, קרקע ליסודות הדמוקרטים-ליברלים בחברה הישראלית - האפשרות לחילופי שלטון בדרכים לא אלימות, שוויון זכויות אזרחי מלא ולא רק פורמליסטי, ומתן לגיטימציה למכלול קצוות המפה הפוליטית, גם אלו הרחוקים מן הקונצנזוס.

* **אבי וידרמן** - יו"ר יד לוי אשכול, עוזר לראש הממשלה אריאל שרון ויועץ לראש הממשלה אהוד אולמרט.

תהליך קירוב הלבבות של לוי אשכול

גיל ליטמן

אדם עתיר סגולות היה לוי אשכול. אנושי, חכם, איש מעשה וחזון בעל חוש הומור ממיס-מחיצות. אבל יותר מכל אלה יצא לראש הממשלה השלישי מוניטין של פוליטיקאי פרמטי, מנהיג שמעדיף את דרך הפשרות וההסכמות על-פני כיפוי ידיים. את תכונתו זו הוא-עצמו הטיב לנסח במשפט אחד קצר ומבריק שהגדיר את האסטרטגיה הפוליטית שלו: **"אני מתפשר ומתפשר עד שאני משיג את מה שאני רוצה"**.

אלא שיריביו הפוליטיים, בראשם דוד בן גוריון, השתדלו לסמן את תכונת הפשרנות של אשכול כחולשה ולהציגו כמנהיג שאינו יודע לעמוד על שלו. העובדה שבין היתר בשל תדמיתו הפייסנית, הוא נאלץ לוותר על תיק הביטחון ולמסור אותו לידיו של משה דיין ערב מלחמת ששת הימים, מוכיחה שהם הצליחו.

אבל בסופו של דבר עשתה ההיסטוריה תיקון וחסד עם לוי אשכול. ככל שחלפו השנים התקבע מקומו בתודעה הלאומית כאחד מראשי הממשלה המוערכים ביותר שכינהו בישראל. ככל שנקף הזמן, הלכה והתחזקה ההכרה הכללית בתרומתו המכרעת להשגת הניצחון הצבאי המזהיר במלחמת ששת הימים, בחיזוק ברית הידידות בין ישראל וארצות הברית, בשדרוגה של הכלכלה, בביטולו של הממשל הצבאי שהעיק על אזרחי ישראל הערבים, ועוד ועוד.

עם זאת, דומה שדווקא אחד השינויים הדרמטיים ביותר שהוא חולל בחברה הישראלית - "תהליך קירוב הלבבות" אכנה אותו להלן - נשתכח מלב הציבור. בשורות הבאות אתמקד בו.

כאשר נבחר אשכול לראש הממשלה ביוני 1963, הוא קיבל לידיו מדינה שסועה ומפולגת. התהום הפוליטית שנפצרה ביוזמתו ובעידודו של דוד בן-גוריון עוד בימי הכנסת הראשונה ("בלי חרות ובלי מק"י") בין הממסד השלטוני של מפא"י ובין תנועת החרות, הגיעה לשיאים חדשים. במכתב ששיגר בן-גוריון למשורר חיים גורי חודש לפני שפרש מראשות הממשלה, הוא כינה את מנחם בגין, למשל, בביטוי "טיפוס היטלריסטי מובהק".

את "תהליך קירוב הלבבות" פתח לוי אשכול מיד עם כניסתו ללשכת ראש הממשלה. לא היה זה תהליך סדור, ואפשר שהוא אף נעשה שלא במודע. ואולם, מזגו המתון של אשכול וראיית עולמו הפרגמטית, הניעו אותו לפעול בכל מאוודו כדי לעצור את מסע הדה-לגיטימציה שניהל קודמו נגד אנשי האופוזיציה וכדי לגשר על-פני התהום.

המחווה הראשונה שנקט כלפי המחנה הפוליטי היריב, היתה סמלית במיוחד.

חמש שנים לפני שנפטר בארצות הברית ב-1940 ניסח זאב ז'בוטינסקי את צוואתו לאמור: "את עצמותיי (במקרה שאקבר מוחץ לארץ ישראל) אין להעביר לארץ ישראל אלא לפי פקודת הממשלה היהודית של ארץ זו כי תקום". שנים ארוכות הפצירו מנחם בגין וחבריו בתנועת החרות בראשי המדינה לפעול למימוש הצוואה של ראש בית"ר ומנהיגה הנערץ, אך לשווא. שוב ושוב נדחתה פנייתם בתואנות שונות, לעיתים אף בבוז.

בתחילת 1964 שב מנחם בגין ושטח את הבקשה, הפעם לפני ראש הממשלה החדש. על-פי עדותו של בגין, אשכול התרשם עמוקות מתוכן הצוואה, והחליט לתקן את העוול. ביולי אותה שנה קם הדבר ונהיה: ממשלת ישראל נתנה את הסכמתה פה אחד, עצמותיו של ז'בוטינסקי הועלו ברוב כבוד והדר לארץ והוא הובא למנוחות בהר הרצל שבירושלים.

ביוני 1966 עשה לוי אשכול מחווה נוספת של רצון טוב, קטנה אך תקדימית, כלפי האופוזיציה. בפעם הראשונה בתולדות המדינה נענה ראש ממשלה איש מפא"י להזמנתו של מנחם בגין להתארח בכינוס הפתיחה של ועידת תנועת החרות. נאום הברכה המפויס והממלכתי שהוא נשא באוזני צירי הוועידה, העיד יותר מכל על הרוח החדשה שהחלה לנשב במסדרונות השלטון: **"וראי שאין להתעלם מחילוקי הדעות [שקיימים בינינו] בבעיות סוציאליות ומדיניות"**, הוא הדגיש בנאומו, **"...אך חובה על כולנו לסלול דרכים לדו-קיום הוגן בחיי הציבור והחברה בישראל"**.

באוקטובר 1966 שב לו אשכול וקבע תקדים שאיש לא היה מעלה בדעתו לפני-כן כי יעשה: הוא השתתף בהלווייתו של בכיר תנועת החרות חבר הכנסת אליהו מרידור. העיתונאים התמוגגו והחמיאו לו על היחס האצילי שגילה כלפי אנשי המחנה הפוליטי היריב.

אין ספק כי שיאו של "תהליך קירוב הלבבות" אירע בראשית יוני 1967, ימים ספורים לפני שפרצה מלחמת ששת הימים. בעיצומה של תקופת ההמתנה החליט אשכול להפגין חזית לאומית מאוחדת מול איומי המלחמה של מדינות ערב וצירף את ראשי האופוזיציה מנחם בגין ויוסף ספיר לממשלתו. אמת, ממשלת הליכוד הלאומי הוקמה גם בשל לחצים פוליטיים וציבוריים שהופעלו על ראש הממשלה אשכול, אך אין חולק על השורה התחתונה: בזכותו זכו מנחם בגין ואנשי מחנהו להיכנס לחיקו החם של הקונצנזוס הלאומי, לראשונה זה שלושים שנות מדינה.

לוי אשכול הבין אפוא שמידת חוסנה של ישראל תלויה לא רק בהעצמת יכולותיה הצבאיות והכלכליות, אלא גם (או אף בעיקר) במידת הסולידריות שקיימת בין חלקיה. הוא השכיל לדעת שנכונותם של מרכיבי החברה לשמור על כללי יסוד משותפים ונכונותם להתפשר עם בני-פלוגתא, הם תנאי יסוד לקיומה של המדינה. לא פחות.

שנות דור חלפו מאז, מים רבים זרמו בירקון, ורוח הפשרנות והפיוס של לוי אשכול נעלמה ממקומותינו כלא היתה. רוח רעה של פלגנות, שיסוי ושטנה החליפה אותה והחלה לנשוב כאן, והיא עוצמתית ורעילה מאי-פעם.

"ישקדו נא כל המפלגות על עיצוב סגנון ראוי ביחסים ההדדיים... יתנהלו נא הוויכוחים והדיונים בין מפלגות וחוגים שונים בכבוד והגינות, שהם מסד לחיים ממלכתיים נאורים" קרא לוי אשכול בנאומו לפני באי וועידת חרות ב-1966, **"...יצו נא סייגים ברורים נגד השמצות ולחישות בלע למען טיהור האוירה הציבורית בארץ"**.

ולוואי שמנהיגינו הנוכחיים היו מתפנים ולו לשעה קלה ממאבקהם נוטפי השנאה, ומקשיבים לו.

* דר' גיל ליטמן - איש תקשורת והיסטוריון. כתב עבודת דוקטורט על דרכו הפוליטית של יצחק שמיר.

”קביעת תוכניות מדיניות חד-משמעיות – לא תמיד היא עולה בקנה אחד עם הצורך המדיני השוטף. מה שדרוש יותר מכל הוא לדעת, למה עיקרי אמונה וקיום מחייבים אותנו בעשייה של יום-יום”⁴¹.

תקשורת מקרבת בגישת ”מפגש”: תוצאות עם אכפתיות וחמלה. כלים וכללים לשיח מאתגר חגית ליפשיץ

מרבים לדבר בחברה הישראלית על הצורך בהקשבה הדדית ושיח סובלני ומכבד, למען חיבור ואיחוי שיאפשרו לכולנו ליהנות ביחד מהעושר והיופי של לכולם.

המציאות מלמדת שאלו אתגרים מורכבים למימוש, ובמקום לפתח תרבות מאחה, אנו מרבים בעימותים, בהקצנה ובהתרחקות. השנאה והפחד גוברים, ”האחר” נראה יותר ”כאויב” ופחות ”כידיד”.

איך לשמור על סבלנות וסובלנות, כשאנו לא מסכימים ומתעצבנים?

איך לשמור על תחושת ”ביחד” כשאנחנו בקטבים מנוגדים?

האם רק לנהוג בנימוס ואיפוק, בלי להתפרץ לדברי הזולת?

אולי להימנע משיחה על דברים קשים וכואבים, כדי לא לפגוע ולא להיפגע?

תקשורת מקרבת בגישת ”מפגש” מציעה כללים וכלים שכולנו נוכל לאמץ, גם במצבים מאתגרים של אי הסכמה.

כלל ראשון: על מה לעולם לא נותר? על מילוי הצרכים האנושיים שלנו.

כל דבר שאנו זקוקים לו להמשך קיומנו הפיסי, הנפשי, החברתי והרוחני הוא צורך אנושי. הצרכים האנושיים הם האנרגיה שמניעה אותנו לפעול בעולם ולהגשים את עצמנו. כל פעולותינו בעולם, כל המעשים שאנו עושים, כל ההתבטאויות שלנו – מכוונים למטרה אחת ויחידה: למלא ולהגשים את הצרכים האנושיים שלנו.

כלל שני: על מה נסכים לוותר ולמצוא חלופות? על הדרכים למילוי הצרכים.

לצערנו, קורה שאנו נוקטים בדרכים, שלא רק שאינן מסייעות לנו למלא את צרכינו, הן מעכבות, מפריעות ואף מכשילות את הסיכוי שיתמלאו.

כאשר אנו מנסים למלא צורך שלנו על ידי שימוש בכוח על האחר, למשל: להפחיד אותו, או לעורר בו תחושות אשם או בושה, גם אם נקבל את מה שדרשנו, עדיין צרכים חשובים שלנו

⁴¹ דברי ראש הממשלה לוי אשכול בעצרת עובדי שב”כ, 9.5.1968.

לא יתמלאו. עצם השימוש בכוח כזה מייצר מחיר שיפגע בנו: היחסים בינינו לבין האחר יהיו יחסים של ריחוק וטינה, או התנגדות ומרידה, או כניעה ותבוסה, או בריחה. אנו נדונים "לחיות על חרבנו", בכוננות מתמדת לפורענות הבאה שעלולה להתרחש. ואילו הצרכים שלנו לשקט, הגיעה, שלוה, נינוחות, והגשמה עצמית - אינם יכולים להתמלא באופן הזה.

כלל שלישי: נבחין בין דרכים לבין צרכים.

לכל צורך יש דרכים אפשריות אחדות למלא אותו. תמיד יש יותר מדרך אחת למלא צורך מסוים. הנה הכלים שיעזרו לנו למצוא את הדרכים המתאימות לכולם, במקרה של מחלוקת או קונפליקט:

1. נקשיב ונוודא שהבנו מהם הצרכים של הזולת, מעבר לפתרונות שלו.
2. נקשיב לצרכים שלנו, מעבר לפתרונות שהצענו בתחילה, ונוודא שהזולת שמע והבין אותם.
3. נחפש ביחד את המכנה המשותף בינינו: את הצרכים שקשורים למערכת היחסים בינינו, ולא רק למה שחשוב לכל אחד מאתנו בנפרד.
4. נחפש ביחד פתרונות, דרכי פעולה, שימלאו בצורה מיטבית את הצרכים של כולם, ברמת הצרכים האנושיים נמצא את המשותף והמחבר. הצרכים יובילו לדרכים יצירתיות לטובת כולם.

כלל רביעי: להתעצם ביחד עם האחר ולא על חשבון.

אנו בוחרים להתעצם ביחד עם אחר ולא על חשבון. בכל מצב שבו האחר ניזוק - גם אנו נשלם על כך מחיר וצרכים חשובים שלנו לא יתמלאו. אולם, אם נמצא פתרונות שטובים לכולם - כולם ייהנו מהם ויטפחו אותם.

כלל חמישי: אכפתיות וחמלה.

אנו בוחרים להתחשב גם בצרכים שקשורים ליחסים בינינו, ושמשותפים לכולנו. כשאנו נאבקים - אנו נאבקים על דרכים ולא על צרכים, על ה"איך" ולא על ה"מה". כשאנו מתמקדים בצרכים - אנו מגלים שכולנו זקוקים לאותם צרכים: אכפתיות, רצון טוב, הרמוניה, הדדיות, שתומכים בטובת כולם. הדרכים שנמצא למלא אותם - ייטיבו עם כולם. תקשורת מקרבת בגישת "מפגש": תוצאות עם אכפתיות וחמלה.

* **חגית ליפשיץ** - מא. ביעוץ חינוכי (האוני' העברית), מייסדת ומנהלת מרכז "מפגש" לתקשורת מקרבת, גישור ודיאלוג. מנחה בכירה בארץ ובח"ל, למחנכים, מנהלים ומטפלים, מגשרת מוסמכת, פעילה לשלום פנימי ושלום בעולם.

פרק חמישי דמוקרטיה

”סוף-סוף, מפלגה שהיא באופוזיציה יכולה לטעון את טענותיה, אבל בסופו של דבר לא היא נתבעת לאחריות סופית, לא על ידי הכנסת ולא על-ידי העם כולו. אפשר להביע כל מיני דעות וגישות, אבל מישהו צריך להחליט, מישהו צריך לשאת באחריות ומישהו חייב בכל פעם ויום יום לראות את העניין בהיקפו השלם ואינו יכול לתת דעתו לנימוקים מפלגתיים גם אם מפלגות אחרות מאשימות את הממשלה שגם לה יש נימוקים וחשבונות מפלגתיים. אין לה ברירה, היא צריכה לראות להחזיק את הלפיד הזה ולאורו לבדוק מדי פעם בפעם את העניין לאישורו”⁴².

דחיה לדורות אורית לביא-נשיאל

האספה המכוננת, שהכריזה על עצמה ככנסת הראשונה, התעלמה מהחלטת האו”ם ומההתחייבות המפורשת במגילת העצמאות לכוון חוקה ולא עמדה במשימה המרכזית שלשמה הוקמה. הפרוטוקולים חושפים ויכוח פוליטי וייצרי שהתמקד, איך לא, בהאשמות אישיות ועניינים פרוצדורליים. מאז ועד היום הסמכות המכוננת עוברת מכנסת לכנסת וחוקה אין.

יותר משבעים שנה מלאו ל”החלטת הררי” שסיכלה את הסיכוי לכוון חוקה לישראל. מאחורי היוזמה עמד חבר הכנסת יזהר הררי חבר המפלגה הפרוגרסיבית (מפלגת המרכז הליברלית של שנות החמישים), אבל הצעתו הייתה פשרה מפא”ניקית קלסית. היא קבעה שהכנסת לא תגבש מסמך מכונן שלם אלא תעבוד בשיטת הסלאמי ותגלגל את האחריות לדורות הבאים: ”הכנסת הראשונה מטילה על ועדת החוקה, חוק ומשפט להכין הצעת חוקה למדינה. החוקה תהיה בנויה פרקים-פרקים באופן שכל אחד מהם יהווה חוק יסודי בפני עצמו. הפרקים יובאו בפני הכנסת, במידה שהוועדה תסיים את עבודתה וכל הפרקים יחד יתאגדו לחוקת המדינה”.

השאלה אם יש צורך בחוקה נותרה שנויה במחלוקת, בין השאר על רקע השקפות עולם שונות הנוגעות לאופייה הדמוקרטי והיהודי של המדינה ולסוגיות דת ומדינה. מתנגדי החוקה טוענים שאין בה צורך. עובדה, מדינת ישראל מסתדרת גם בלעדיו. מצדדי החוקה סבורים כי תפקידה לקבוע את עקרונות היסוד של המדינה, זכויות אזרחיה, להסדיר את יחסי הכוחות בין שלוש הרשויות ובעיקר לשמש מקור נורמטיבי עליון שלא בנקל אפשר לשנותו. לא אצלנו.

⁴² דברי ראש הממשלה על בעיית הממשל הצבאי בתום הוויכוח על נאום ראש הממשלה בפתיחת הכנסת 23.10.1963.

בישראל, הכנסת מתקנת את חוקי היסוד כדי לפתור עניינים פרסונליים או פוליטיים, רגעיים ואקראיים. חוק יסוד הממשלה הוא רק דוגמה לקלות הבלתי נסבלת שבה המחוקקים מעוותים את מבנה הרשות המבצעת (ראש ממשלה חליפיו) ומסדרים לעצמם ג'ובים (במשרדים מיותרים), בשם היציבות השלטונית שהם נושאים את שמה לשווא.

יתר-על-כן, חוקי היסוד שהתקבלו עד היום הם מסמך חלקי ולא ממצה. כך, למשל, חוק יסוד כבוד האדם וחירותו, שחולל את המהפכה החוקתית, אינו כולל במפורש זכויות לשוויון ולחופש הביטוי. לפיכך, לבית המשפט העליון לא נותרה למעשה ברירה אלא להשלים את החסר בהלכה פסוקה. בחלוף יותר מעשרים שנה שבה הכנסת והחמיצה הזדמנות לקבע את הזכויות האלה כשניסחה את חוק יסוד - ישראל מדינת הלאום של העם היהודי, שהתיימר להגדיר את "תעודת הזהות" של המדינה.

סביר להניח שגם לו היה עקרון השוויון זכות מנויה, לא היה בכוחו לתת מזור לכלל הסוגיות השנויות במחלוקת. גם אז היה מתעורר ויכוח על חוק גיוס, על זכויות להט"ב, על הפרדה במרחב הציבורי ועוד. אבל מן העבר האחר אולי לא היתה באה לעולם הוראת שעה האוסרת איחוד משפחות של אזרחים ישראלים שנישאו לבני זוג פלסטינים, רק משום שהם ערבים במסווה בטחוני ובמטרה להבטיח רוב יהודי.

בשנים האחרונות היו שסברו שחזונו של הררי עומד להתגשם, אם יתקבל חוק-יסוד החקיקה. חסרונו מטלטל את המבנה השלטוני של ישראל ומגביר את המחלוקת החריפה בין הכנסת לבית המשפט העליון, סביב היקף הביקורת השיפוטית וסמכותם של השופטים לבטל חוקים של הכנסת. קשה לראות את הכנסת מאשרת את החוק אבל גם אם כן, חוקה איננה פתרון קסם ואין בכוחה לשמש מחסום מפני נגעים כמו גזענות, הפליה, אלימות, ופגיעה בפרטיות. עם זה, בחברה שסועה ורבת-גוונים כמו ישראל, דרושים כללי משחק מוסכמים. היעדרה של חוקה מעמיק את הפערים ומפורר את האמון הציבורי בשלטון החוק. המסורת הדמוקרטית אינה מובנת מאליה, הזהיר בעבר נשיא בית המשפט העליון, מאיר שמגר, ולכן, למרות שעד היום כשלו המאמצים לכונן חוקה, אסור להתייאש. עוד לא מאוחר לתקן החמצה בת יותר משבעים.

* **אורית לביא-נשיאל** - משפטנית, מרצה לתקשורת, פובליציסטית, עיתונאית ופרשנית אקטואליה.

"וכאילו לשם קונטרסט – ראינו גם מה קורה במדינות בהן העיתונות כבולה, ואינה ממלאת את תפקידה האמיתי. יש מדינות בהן מעלימים באופן שיטתי מהאזרחים את האמת, או חלקים גדולים שלה. מעוותים את המציאות ומשתמשים במכשירי הקומוניקציה כדי ללבות שנאה ויצרים. סילוף זה והעלה זו רק מזיקים לעמים של אותן מדינות. יוצרים אצלם ציפיות כזב ותקוות כזב. הקורבנות של שקרים אלה הם רק עמי אותן ארצות. כאשר "דגע של אמת" פולח ומאיר את חשכת הכזב, מתברר שכל תמונת העולם שנבנתה במשך שנים היא מסולפת, ושסילוף זה היה הרה אסון, ועלה בחייהם של אלפים ובקורבנות חומריים למיליונים.

למדנו דבר נוסף – בשביל עם הנאבק על חייו האמת היא כוח. גם בימים הקשים ביותר, לפני המלחמה ובתוכה, הקפדנו לשמור על חופש הביטוי והדעה. העם כולו ידע על מה המערכה. הוא ידע כי יש רעות ועמדות שונות, ולכן – כשנפתה עלינו המלחמה – ידע העם להתלכד כולו ולהילחם כאיש אחד. מה שדיקטטורים רואים כמקור חולשה – רואים העמים הדמוקרטיים כמקור כוח, המציאות הוכיחה איזו מדעות אלו נכונה"⁴³.

על חשיבותה העליונה של האמת ועל ההכרח להאבק בשקר

שי ניצן

"האמת והשלום אהבו" – אמרו חכמינו, וקשרו בכך בין שני ערכים מרכזיים בחיי אדם כמו גם בחיי אומה. אמת ושלום. האמת מקדמת את השלום. השקר מקדם את השנאה ואת המלחמה.

בשנים האחרונות רווחת בעולם תופעת ה"פייק ניוז". שקרים רבים מתפרסמים ברבים, ומוצגים כאמת. לעתים קרובות מטרת השקרים הללו היא להסית מגזרים איש ברעהו, להסית אנשים איש ברעהו. נדיר למצוא פייק ניוז שמטרתו לעורר שנאה. בעידן הרשתות החברתיות, יכול כל אדם לפרסם "עובדות" כאוות נפשו, וקשה מאד לדעת אם אמת הן אם לאו.

למרבה הצער, לא רק "אנשים מן היישוב" עושים שימוש בפייק ניוז, אלא שלעיתים גם פוליטיקאים ומנהיגי ציבור עושים שימוש בשיטה פסולה זו כדי להשיג רווחים פוליטיים.

לשם כך, הם אינם מהססים לעיתים לסלף את עובדות האמת ואף להמציא עובדות כזב. מטבע הדברים, אין המדובר בתופעה חדשה אלא בתופעה עתיקת יומין. אולם נדמה כי בשנים האחרונות הלכה התופעה והחריפה והתפשטות הרשתות החברתיות מסייעת להפצה המונית של שקרים. בעידן הנוכחי קשה מאד להילחם בכך ותופעה זו מעוררת סכנה של ממש לחברה, לחוסנה, ללכידותה.

⁴³ וועידת העורכים (עיתונים) 18.9.1967.

מעניין מאד לציין כי כבר לפני למעלה מחמישים שנה עמד על כוחה של האמת ועל הסכנה שבסקר ראש הממשלה השלישי של מדינת ישראל הצעירה, לוי אשכול ז"ל. וכך אמר בשנת 1967, בדברים שנשא בפני "ועדת העורכים":

"יש מדינות בהן מעלימים באופן שיטתי מהאזרחים את האמת, או חלקים גדולים שלה. מעוותים את המציאות ומשתמשים במכשירי הקומוניקציה כדי ללבות שנאה ויצרים. סילוף זה והעלמה זו רק מזיקים לעמים של אותן מדינות. יוצרים אצלם ציפיות כוזב ותקוות כוזב. הקורבנות של שקרים אלה הם רק עמי אותן ארצות. כאשר "רגע של אמת" פולח ומאיר את חשכת הכוזב, מתברר שכל תמונת העולם שנבנתה במשך שנים היא מסולפת, ושסילוף זה היה הרה אסון, ועלה בחייהם של אלפים ובקורבנות חומריים למיליונים".

למדנו דבר נוסף – בשביל עם הנאבק על חייו האמת היא כוח. גם בימים הקשים ביותר, לפני המלחמה ובתוכה, הקפדנו לשמור על חופש הביטוי והדעה. העם כולו ידע על מה המערכה. הוא ידע כי יש דעות ועמדות שונות, ולכן – כשנכתבה עלינו המלחמה – ידע העם להתלכד כולו ולהילחם כאיש אחד. מה שדיקטטורים רואים כמקור חולשה – רואים העמים הדמוקרטיים כמקור כוח, המציאות הוכיחה איזו מדעות אלו נכונה".

דבריו של אשכול, בדבר התפשטות השקר והכזב כוונו בעיקר למדינות שמעבר לים. למרות זאת, הוא מצא לנכון להתריע כבר אז נגד תופעה הרסנית זו, מחשש פן תשתלט גם על מדינת ישראל הצעירה. אלא שלצערנו, תופעה זו הפכה כיום לנפוצה מאד גם בישראל וגם במדינות רבות אחרות, וקיים הכרח לקיים דיון ציבורי נרחב כדי לבחון באלו דרכים ניתן להילחם בכך. היו מי שהציעו לאחרונה לחוקק חוקים נגד פייק ניוז. איני בטוח כי ניתן להתמודד עם תופעה זו באמצעות חקיקה דווקא. אולם ישנן מגוון דרכים שיסייעו במלחמה זו למען האמת. כך למשל, ובראש ובראשונה, על כלי התקשורת להירתם בנחישות למלחמת חורמה נגד הפייק ניוז **ולהוקעת** מנהיגי ציבור הנוקטים בשיטה זו. אם ידע מנהיג ציבור כי התקשורת תבדוק היטב כל אמירה עובדתית שלו ולא תהסס להוקיע אותו ברבים אם ייתפס בדבר שקר, תוך "ביושו" עקב כך, יש לקוות כי ייזהר מאד בטרם ישקר. גם למפעילי הרשתות החברתיות כגון פייסבוק וטוויטר יש תפקיד חשוב במאבק זה, ולטעמי, חובתם הוולונטרית היא למחוק שקרים עובדתיים המופצים באמצעות הרשתות המופעלות על ידם (בתנאי כמובן שמדובר בשקר עובדתי ברור ולא בהבעת דעה – שכן על חופש הביטוי להביע מגוון דעות יש לשמור מכל משמר). כמו כן יש לחנך את הציבור הרחב החל מגיל צעיר להסתכלות ביקורתית על מידע המונגש לו, באמצעות כלי התקשורת והרשתות החברתיות, ולהבנה כי לא כל מידע המוצג לו כאמת, הינו בהכרח כזה.

קיימות בוודאי דרכים רבות נוספות שבאמצעותן ניתן להילחם בתופעה רוחת והרסנית זו, ויש לקוות כי הממשלה, הכנסת, התקשורת, מפעילי הרשתות החברתיות, גופים העוסקים בחינוך וכל גוף רלוונטי נוסף ישימו לנגד עיניהם את הסכנה הגדולה שב"תת תרבות השקר" ויקדישו מאמצים עילאיים למלחמה בכך.

* עו"ד שי ניצן – פרקליט המדינה לשעבר.

"אתם שוקדים יומם ולילה על כך שלא יבולע לביטחון המדינה מחמת סוכנים שבמזיד ומחמת הרשלנות המסייעת להם, ואתם עושים זאת במדינה דמוקרטית, שאינה סבורה ולא תחשוב לעולם, ששמירת סוד ובטחון נקנית במחיר משטר השולל חרות האזרח וזכויותיו. האמת היא, שיש לי ספיקות, אם גם במדינות הסבורות אחרת, הרוויח הביטחון כל-כך הרבה; אבל חירות האזרח והחברה כולה, ודאי שהפסידו.

... וגם שם, בשטחים הנתונים בשליטות של צה"ל, ושלא היו נתונים בידינו לפני המלחמה, אתם עושים את מלאכתכם בלי לערער את רקמת החיים החופשית, בלי להפוך את נוכחותנו שם למשהו המזכיר מדינת משטרה, וזאת נוכח כל הסכנות הקשות והחמורות, לכם התודה.

... קביעת תוכניות מדיניות חד-משמעיות – לא תמיד היא עולה קנה אחד עם הצורך המדיני השוטף. מה שדרוש יותר מכל הוא לדעת, למה עיקרי אמונה וקיום מחייבים אותנו בעשייה של יום יום"⁴⁴.

דמוקרטיה וזכויות אדם בשטחים הנושאים

ענת סרגוסטי

דברים שנשא ראש הממשלה לוי אשכול בעצרת של עובדי שב"כ במאי 1968, פחות משנה אחרי מלחמת ששת הימים, יכולים להישמע בישראל 2021 כאילו נאמרו ביקום אחר, בעידן אחר, בעולם תודעתי, פוליטי אחרים לגמרי.

יותר מחצי מאה מאז כבשה ישראל את הגדה המערבית (ורצועת עזה ורמת הגולן), ודבריו המתונים של אשכול נשמעים כה נאיביים. אשכול מחמיא ומכיר בחשיבות עבודתם של אנשי שב"כ במאבק על ביטחון המדינה, אבל לצד זאת מדגיש: "ואתם עושים זאת במדינה דמוקרטית, שאינה סבורה ולא תחשוב לעולם, ששמירת סוד וביטחון נקנית במחיר משטר השולל חרות האזרח וזכויותיו... וגם שם, בשטחים הנתונים בשליטות של צה"ל, ושלא היו נתונים בידינו לפני המלחמה, אתם עושים את מלאכתם בלי לערער את רקמת החיים החופשית, בלי להפוך את נוכחותנו שם למשהו המזכיר מדינות משטרה, וזאת נוכח כל הסכנות הקשות והחמורות, לכם התודה".

קשה לחשוב על אמירה נאיבית יותר ומנותקת יותר מהמציאות של היום מהאמירה הזאת של אשכול. אין ספק שביטחון המדינה עמד בראש סדר העדיפויות של ישראל מיום היווסדה, והוא ממשיך להיות כזה גם בתוך המאה ה-21. זה משתקף כמובן בתקציב העצום שמוקצה לביטחון, שני רק לחינוך (ולעיתים גבוה ממנו). אין ספק שכיבוש שטחים עצומים על מילוני תושביהם וצירופם, גם אם בדרך לא משפטית, למדינת ישראל, הציבו אתגר משמעותי לכוחות

⁴⁴ דברים בעצרת עובדי שב"כ, 9.5.1968.

הביטחון. אבל ביטחון, כמו שאמר לוי אשכול, אינו ערך העומד בפני עצמו, והוא תמיד אמור להישקל מול ערכים אחרים שעליהם אנחנו רוצים להגן ובהם להתהדר. ערכים שבלעדיהם לא נוכל לקרוא לעצמנו מדינה דמוקרטית.

כמו שנאמר בציטוט, אסור לחשוב ששמירה על ביטחון תהיה על חשבון שלילת חירות האזרח וזכויותיו. אבל חצי מאה אחרי שאמר אשכול את הדברים האלה, זכויותיהם של מיליוני פלסטינים עדיין נשללות, מדינת ישראל קובעת את גורלם ומטילה עליהם מגבלות ואיסורים באורח חד-צדדי בלי שיש בידיהם הכוח הפוליטי להשתתף, לא בדיון הציבורי סביב קביעת גורלם ולא בבחירת המנגנון הפוליטי שמוציא אותם אל הפועל.

קשה לחשוב על סתירה גדולה מזו בין הרצון לשמור על ביטחון המדינה מצד אחד, לבין שלילת זכויותיהם הבסיסיות ביותר של מיליוני אנשים שנתונים תחת שליטתנו מצד שני.

ולא רק זאת, בחלוף חצי מאה, אפילו הדברים האלה, שנכתבים כאן, כמעט הפכו לאמירה לא לגיטימית. דעה שפעם נחשבה חלק מהשיח הציבורי המרכזי בישראל, הפכה עם השנים לדעה מאוד לא מקובלת, ואף יותר מכך, כמעט לא חוקית.

בישראל של 2021 אי אפשר כמעט לדבר על כיבוש, את הגדרת חבל הארץ שממזרח למה שהיה פעם הקו הירוק מכנים היום רק "יהודה ושומרון", ואיש כמעט אינו משתמש במונח "הגדה המערבית". מי שפעם כונו "מתנחלים" הפכו בשיח המרכזי ל"מתיישבים", האדמות שם הפכו כבר מזמן ל"אדמות מדינה", ולכל ברור שהן האדמות של מדינת ישראל, ולא הקרקעות הרזרביות של תושבי האזור, כלומר: הפלסטינים. לא מדובר בתיקונים סמנטיים, ולא בעדכונים לשוניים התואמים את רוח הזמן. מדובר במחיקה של רעיון, של דעה של דרך של תפיסת עולם שלמה.

עמוק לתוך המאה ה-21, ויותר מחצי מאה מאז כבשה ישראל את השטחים שממזרח לקו הירוק ועד נהר הירדן, ראוי היה שנשאל את עצמנו את השאלה הערכית הזאת שהציב אשכול בפנינו אז: איזה מאזן אנחנו עושים בין ביטחון המדינה לבין שלילת זכויות ממיליוני אנשים? מה עשינו במשך יותר מחצי מאה כדי לשמור על זכויות האדם של אותם אנשים? כיצד פעלנו כדי שזכויותיהם לא ישללו יום יום ושעה שעה? איך דאגנו שביטחון המדינה לא ישתלט עלינו, במקום שאנחנו נשלט בו? והכי חשוב: מה אפשר לעשות מעתה והלאה כדי לתקן את העיוות שיצרנו במו ידינו בין ביטחון המדינה לבין זכויות האדם?

* **ענת סרוגוטי** - עיתונאית, יוצרת דוקומנטרית, עורכת ספרים.

סוד, ביטחון ודמוקרטיה

מיכל ענבר

בעשורים האחרונים לקיומה של מדינת ישראל, כחלק מתהליך התבגרות ושינוי, נשחטו לא מעט פרות קדושות. התרבות הישראלית היושבת על יסודות של התפלפלות, חקרנות וביקורת וכן מידה לא מבוטלת של ציניות מוכנה בכל פעם לבחון את גבולות הקיום של רעיונות נעלים, מקודשים, שציוו עלינו שלא לגעת בהם. כך קרה עם זיכרון השואה והשימוש בהומור וכך קרה עם השירות הצבאי ומספר הלא-מתגייסים שהלך וגדל. ובכל זאת, ישנן פרות קדושות שטרם נשחטו. אחד מהם הוא השיח הבטחוני המוטבע בגופנו, בין השאר, באמצעות שמירת הסוד והחשאיות.

סוד ובטחון. הבה נתבונן לרגע בשתי המילים הללו בנפרד.

סודות מדינה חיוניים כדי להבטיח ניצחון. אך איזו משמעות חברתית נוצרת סביבם? להיות בסוד העניינים, פירושו כי רק מי שבפנים, מכיר ויודע. אלו שבסוד העניינים לא רק קונים לעצמם את הידע אלא גם את זכות הדיבור ואיתה גם את הזכות להשתיק אחרים. כלומר את כל אלו שאינם בסוד העניינים. הקרבה אל הסוד מזכה גם ביוקרה, בהילה של חשיבות, של בעלות על ידע נחשב, של מי שמתעסק או מתעסקת בדברים "אמיתיים" ולכן גם "חשובים באמת".

בטחון או העדרו, בהקשר הישראלי, קשור בתפיסות של איום על עצמאותה של מדינת ישראל. המילה "בטחון", מסבירה לנו סאמרה אסמיר (2004) היא כמו חור שחור בשיח הישראלי, "מילת קסם המסוגלת לספוג כל תוכן שהוא" אשר מרגע שהוגדר כאיום, כבר אין לו צורך בקבלת לגיטימציה. הבטחון שאמון על סיפוק הצרכים הבסיסיים ביותר שלנו ומעניק לנו וודאות ושליטה בחיי היומיום, זוכה איפוא למעמד עליון.

שמירת הסוד כמוה כשמירת בטחון המדינה. המשואה הזו היא מקור הלגיטימיות, היוקרה והכוח המוענקים לשותפי הסוד. הכניסה אל הצבא, מפרידה לראשונה באופן פורמלי, בין מי שזכאים להחשף לסוד ומי שלא. אולם אין זה מספיק להתגייס אל הצבא. נדרשים שלבים נוספים כמו להתקבל אל היחידות הנכונות ובהמשך המוכנות לחשוף כל פרט בחייו של אדם (בתחקיר הבטחוני) כדי להתקרב עוד קצת אל מעגל שותפי הסוד. עם הכניסה אל מעגל הסוד, זוכים המשתתפים להיתפס כנאמנים, מסורים וצייתנים. שם, במקום השמור למתי מעט, בתוך חשכה מתגמלת ובחסות תחושת השליחות והקדושה שבעבודת הבטחון, מפתה מאוד - וקל מאוד - להתעלם משיח אזרחי של חירויות הפרט וזכויותיו.

במבט לאחור, פנייתו של אשכול לאנשי השב"כ, אשר סוד ובטחון הן שתי מילים המזקקות את מהות העבודה שלהם, היא רגע אמיץ מפיו של מנהיג. חשוב שנשמע את תודתו לאנשי שירות הבטחון במיוחד לאור חמשת העשורים שחלפו מאז, בהם החור השחור והבולע של הבטחון והסודות שמעצבים אותו רק הלך וגדל. מוטב עוד, שנשמע את דבריו של אשכול כמי שמבקש מאיתנו להיזהר. כמי שמתריע בנו לזכור כי מה שמגדיר אותנו כבני אדם,

כאזרחיות ואזרחים, כבני תרבות - היא לא חרדת האיום הבטחוני אלא עולם הערכים הדמוקרטי והמחשבה ההומניסטית. כמי שמחדד בפנינו את קיומה וחשיבותה של הדילמה אך גם את ההכרח להכריע בה.

* **דר' מיכל ענבר** - מרצה בקריה האקדמית אונו ובאוניברסיטה העברית. מלמדת סוציולוגיה, מגדר ורב תרבותיות בחברה בישראל. חוקרת מפגשים בינתרבותיים בעולם גלובלי.

לוי אשכול, מנהיג ומעצב דרך

לוי אשכול (שקולניק) נולד בכפר אורוטובו שבאוקראינה ב-1895. בילדותו הוא למד ב"חדר". בנוסף זכו הוא ואחיו ללימודי השכלה כללית באמצעות מורים פרטיים. לצד ההשכלה, שולבו הילדים בעבודה בעסקי המשפחה - בהם למד אשכול הצעיר מגוון רחב של תחומי השכלה בחקלאות, בתעשייה ובניהול חשבונות.

כשהיה בן 15, עזב את הבית במטרה ללמוד בגימנסיה היהודית בוויילנה, שם הצטרף לתנועת "צעירי ציון" ונהפך לפעיל ציוני נלהב. אשכול עלה ארצה במסגרת העלייה השנייה ב-1914, ועבד כמה שנים כפועל חקלאי ביישובים שונים.

לקראת סוף מלחמת העולם הראשונה התנדב אשכול לשורות הגדוד העברי בצבא הבריטי, ולאחר כשנתיים היה ממייסדי קבוצת דגניה ב'. אשכול היה חבר פעיל במרכז החקלאי ובחבר הקבוצות, היה ממייסדי ארגון ההגנה, ממקימי ההסתדרות וממנהיגיה ושימש ציר בקונגרסים הציוניים.

ב-1930 נמנה אשכול עם מייסדי מפלגת פועלי ארץ ישראל (מפא"י) ומילא חלק פעיל ומשמעותי בחיי המפלגה. ב-1937 הוא יזם והקים את חברת המים הלאומית "מקורות" ועמד בראשה עד 1951.

בשנים 1940-1948 היה אשכול חבר מטה ההגנה ואחראי על הרכש של הארגון. ב-1945 היה חבר ועדת איקס שתחתיה אוגדו שלוש המחתרות לשיתוף פעולה במאבק המזוין נגד הבריטים.

ב-1946, בעקבות אירועי "השבת השחורה", יזם אשכול את הקמת 11 נקודות היישוב בנגב, מתוקף תפקידו כחבר ההנהלה הזמנית של הסוכנות היהודית. לאחר מכן, במסגרת תפקידו במחלקת הביטחון של הסוכנות - ריכז את היסודות להקמת צבא ועסק בשאלת פירוק ואיחוד המחתרות כבסיס להקמת צה"ל כצבא העם המאוחד.

ב-1948 הוא נבחר לראש מחלקת ההתיישבות של הסוכנות, וכיהן בתפקיד זה עד 1963. בשלוש השנים הראשונות לכהונתו בתפקיד יזם אשכול הקמתם של כ-400 יישובים חדשים, בהם מושבים, קיבוצים ועיירות פיתוח לקליטת העולים הרבים. היישובים היו מפוזרים בארץ בכדי לחזק את הדרישה היהודית לעצמאות מדינית על טריטוריה גדולה, ומערך חקלאות ותעשייה נבנה כדי להוות בסיס לעצמאות כלכלית של מדינת ישראל.

ב-1951 נבחר אשכול לכנסת השנייה מטעם מפא"י. הוא שימש תקופה קצרה כשר החקלאות והפיתוח, ולאחר מכן מונה לתפקיד שר האוצר. אשכול כיהן כשר אוצר במשך אחת-עשרה שנים, ובמסגרת תפקיד זה הוא הקים את אגף התקציבים, הניח את היסודות להקמת בנק ישראל, והוציא לפועל את הסכם השילומים עם גרמניה שאפשר את סיום מדיניות האספקה והקיצוב. אשכול, הסוציאליסט ואיש הקבוצה, הוביל מדיניות כלכלית מכוונת פיתוח, צמצום

המצורבות הממשלתית, הגדלת הפריון ועידוד השוק החופשי. אשכול ראה חשיבות גדולה בפיתוח המשק הישראלי לעצמאות כלכלית.

ב-1963, עם פרישתו של בן-גוריון מראשות הממשלה, מונה לוי אשכול להחליף אותו כראש ממשלה וכשר הביטחון. בין צעדיו הראשונים כראש ממשלה הוא ביטל את הממשל הצבאי על אזרחי ישראל הערבים, חיזק וביצר את היחסים המדיניים והכלכליים עם ארצות הברית, והחליט להעלות את עצמותיו של מנהיג התנועה הרוויזיוניסטית זאב ז'בוטינסקי לקבורה בארץ.

כראש הממשלה ושר הביטחון בתקופה שקדמה למלחמת ששת הימים, עסק אשכול בחיזוק הצבא בעיקר באמצעות רכש מוגבר של תחמושת ונשק לצד יצירת בריתות בין-לאומיות לטובת ביטחון מדינת ישראל. אשכול עמד איתן במשך תקופת ההמתנה מול לחצים כבדים מצד דרג הפיקוד הצבאי, כמו גם גורמים פוליטיים ואזרחיים שונים, ואישר את היציאה למלחמת ששת הימים רק לאחר שהבטיח את הברית האסטרטגית עם ארצות הברית, ציוד האספקה והתחמושת וקיום תכניות מלחמה מפורטות. שלושה ימים לפני פרוץ המלחמה, החליט אשכול להעביר עצמו מתפקיד שר הביטחון בכדי להרגיע את הלחץ הציבורי והפוליטי ולאפשר את המשך הפעילות הדיפלומטית והביטחונית מאחורי הקלעים.

אשכול שהאמין בצורך באיחוד פוליטי בין מפלגות הפועלים הוביל בשנת 1964 את המהלך להקמת "המערך" - מפלגה המשלבת את מפא"י ומפלגת אחדות העבודה למסגרת פוליטית אחת, כשלב ראשון במהלך איחוד המפלגות האוחזות באידאולוגיה המשלבת בין סוציאליזם לדמוקרטיה והמבוססות על ערך העבודה. ב-1968 הוא המשיך את המהלך והביא לאיחוד בין המערך לנציגי רפ"י ליצירת מפלגת העבודה, הקיימת במתכונת דומה עד היום.

אשכול היה ידוע ביכולתו לעבוד עם אנשים, לגשר על פערים ולתת אמון בצעירים מוכשרים, וכן בחוש הומור מושחז ובנטייה להשתמש בסיפורים יהודיים כדי להעביר את עמדתו.

לאחר עשרות שנים של שירות ציבורי בתפקידי מפתח שונים, עמד לוי אשכול בראשות הממשלה במשך שש שנים ובזמן מלחמת ששת הימים.

אשכול נפטר ב-1969 ממחלת לב, בעודו מכהן בתפקיד ראש הממשלה.

רשימת הכותבים, לפי סדר א-ב:

פרופסור יובל אלבשן	פרופסור למשפטים, דיקן הקמפוסים הרב תרבותיים בירושלים, הקריה האקדמית אונו.
שביט בן-אריה	מנהל אגף שימור תרבות ומורשת במשרד התרבות והספורט, בשנים 2014-2021 מנכ"ל יד לוי אשכול.
ניב בן יהודה	בוגר השומר הצעיר, יו"ר תא מרצ באוניברסיטה העברית, פקיד אוצר לשעבר, מנכ"ל יד לוי אשכול לשעבר.
משה בן-עטר	פובליציסט ואיש חינוך. לשעבר מנכ"ל המועצה הציונית בישראל ומנהל כפר הנוער ע"ש יענה ז'בוטינסקי.
דר' לורה וורטון	יו"ר סיעת מרצ במועצת עיריית ירושלים ומרצה מן החוץ במחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית. עולה מארה"ב. בעלת תואר ראשון מאוניברסיטת הרווארד ובעלת תארים שני ושלישי מהאוניברסיטה העברית. פעילה במגזר השלישי, זוכת פרס "הגלובוס הירוק" על הקמת מיזם תחבורתי, פרס מוויצו על קידום מעמד האישה וזוכה פרס רה"מ על שם לוי אשכול על מחקר במדיניות חברתית. לאחרונה הוציאה ספר על ידי לוי אשכול המבוסס על מחקר זה.
אבי וידרמן	יו"ר יד לוי אשכול, עוזר לראש הממשלה אריאל שרון ויועץ לראש הממשלה אהוד אולמרט.
גדעון ענת וסרמן	גדעון ענת וסרמן - M.s.w, L.l.b - למד בתוכנית "מישרים", קריה האקדמית אונו, מתמחה במשפטים בשירות המדינה.
אורי זכי	פעיל ציבור מזה כשני עשורים. שימש כיועץ שר המשפטים ד"ר יוסי ביילין והשתתף במו"מ המדיני על יוזמת ז'נבה, כיועצו של ד"ר ביילין. הקים ועמד בראש נציגות בצלם בארה"ב. מגזין Washington Life Magazine בחר בו כאחד הצעירים המבטיחים הפועלים בבירת ארה"ב. עמד בראש המחלקה למפעלים ציוניים בהסתדרות הציונית העולמית. מייסד "החזית להגנת הדמוקרטיה" - ארגון הפועל נגד איומים על היסודות הדמוקרטיים של מדינת ישראל. פעיל מרכזי במפלגת מרצ, ומשמש כיו"ר הנהלת המפלגה. זכי

מחזיק בתואר ראשון במשפטים מהאוניברסיטה העברית, ירושלים, והוא בוגר תואר שני במשפטים וזכויות אדם של תכנית "תקנה" של המכללה למנהל. זכי הוא דובר בולט בתקשורת הישראלית ומופיע תכופות בתקשורת הבינ"ל.

בן כנס

בן 40, מחנך ומורה, אבא של הלל ובן זוגה של עלמה, ראש המכינה הקד"צ "הירושלמית".

ענת לביא

מנהלת בית ספר.

אורית לביא-נשיאל

משפטנית, מרצה לתקשורת, פובליציסטית, עיתונאית ופרשנית אקטואליה.

משה ליאון

ראש העיר ירושלים.

דר' גיל ליטמן

איש תקשורת והיסטוריון. כתב עבודת דוקטורט על דרכו הפוליטית של יצחק שמיר.

הגית ליפשיץ

מ.א. ביינוץ חינוכי (האוני' העברית), מייסדת ומנהלת מרכז "מפגש" לתקשורת מקרבת, גישור ודיאלוג. מנחה בכירה בארץ ובחו"ל, למחנכים, מנהלים ומטפלים, מגשרת מוסמכת, פעילה לשלום פנימי ושלום בעולם.

דר' ארנון למפרום

ראש תחום תיעוד והנצחה בארכיון המדינה. חיבר את הספר "לוי אשכול: ביוגרפיה פוליטית, 1944-1969" בהוצאת רסלינג ויד לוי אשכול ושורה של מאמרים על לוי אשכול.

שלמה מעוז

כלכלן, מרצה ופרשן בתחום הכלכלה והפיננסים. כותב טור קבוע בעיתון מעריב.

עו"ד שי ניצן

פרקליט המדינה לשעבר.

דר' מיכל ענבר

מרצה בקריה האקדמית אונו ובאוניברסיטה העברית. מלמדת סוציולוגיה, מגדר ורב תרבותיות בחברה בישראל. חוקרת מפגשים בינתרבותיים בעולם גלובלי.

ענת סרגוסטי

עיתונאית, יוצרת דוקומנטרית, עורכת ספרים.

ISBN 978-965-92664-6-3

9 789659 266463

יד לוי אשכול

www.levi-eshkol.org.il

